

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XX

MART 2004

SAYI: 58

“TEHCİR OLAYI”NIN PROPAGANDA SÜRECİNDEKİ DORUK NOKTASI: “TALAT PAŞA DAVASI”

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK*

ÖZET

Tarihe “Talat Paşa Duruşması” olarak geçen ve 2-3 Haziran 1921’de Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi’nde görülen dava, bir cinayet duruşmasından çok, “Ermeni meselesi”ni ele alan ve cinayete kurban gitmiş Talat Paşayı yargılayan bir dava olmuştur. Dolayısıyla duruşma uluslar arası bir boyut kazanmış ve Talat Paşa şahsında Osmanlı Devleti’nin “Tehcir Olayı”ndan dolayı yargılandığı ve dünya kamuoyunun ilgisinin yoğunlaştığı bir duruşma olmuştur. Duruşma sadece bir buçuk gün sürmüş, katil serbest bırakılıp maktul suçlu bulunmuş ve karar önce temyize götürülüp ardından hemen geri çekilmiştir. Ayrıca tanık seçimi ve sınırlı sayıda tanığın dinlenmesi, bu mahkemenin vermiş olduğu kararının adil olup olmadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Mahkeme süreci boyunca, gerek dünya basınında gerekse duruşmalar esnasında, Talat Paşanın şahsını ve devlet adamlığını hedef alan birçok iddia ortaya atılmış ve çok sayıda belge ve bilgi mahkeme heyetine sunulmuştur. Bu bağlamda “Talat Paşa Duruşması” aynı zamanda “Ermeni meselesi” ile ilgili çok sayıda doğru ve tahrif edilmiş belge ve bilginin toplandığı bir dava olmuştur. Bu çalışmanın amacı, başta bu duruşmanın tutanakları olmak üzere, Alman arşiv belgeleri ve dönemin gazetelerine dayanarak, konuyla ilgili Türkçe yazılmış telif eserler de incelenerek bilimsel bir araştırma ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

Talat Paşa, Teilirian, Tehcir Olayı, Birinci Dünya Savaşı, Berlin.

* MKÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

**SUMMIT POINT IN THE PROPAGANDA PROCESS OF
“THE EVENT OF FORCED EMIGRATION”:
“TALAT PASHA’S LAWSUIT”**

ABSTRACT

The lawsuit being pasted as Talat Pasha’s lawsuit in history and decided in the third provincial lawcourt of Berlin in 2-3 June 1921 has become a case dealing with “the Armenian Question” and judging Talat Pasha who became an innocent victim of crime more than a hearing in criminal lawsuit. Therefore, the hearing obtained an international aspect and the Otoman State was judged by “the event of forced emigration” in the personality of Talat Pasha, along with the intensive concern of th public opinion of World. The hearing lasted only one and half days an the killer was set free and the murdered was found guilty. Firstly, the decision was appealed to the court of appeal and then dew back. In addition, the choosing lawcourt to be discussed in point of justice. During the process of lawsuit,. in both the press of Wold and hearings of lawsuit, a lot of assertions related to the personality of Talat Pasha and his statesmansihp were put forward and a number of documents and information were presented to the board of the lawcourt. In this context, “the case of Talat Pasha” became also the lawsuit that many right or distorted documents regarding “the Armenian Question” were collected. The aim of this study is to produce a scientific article, being based on firstly the reports of lawsuit and the German archival documents and newspapers o the period, and examining Turkish original works related to the subject.

Key Words

Talat Pasha, Teilirian, the Event of Forced Emigration, the First World War, Berlin.

Giriş

Ünlü Alman düşünür ve yazar Goethe'nin “*üç bin yıllık geçmişinin hesabını yapamayan insan günübürlük yaşayan insandır*” sözü bize, bir taraftan insanlık tarihini irdelemenin önemini belirtirken diğer taraftan da “günübürlük” bir yaşamdan kaçmanın ne denli zor olduğunu ortaya koymaktadır. Geçmişin hesabını, özellikle de yakın geçmişin hesabını yapmak kolay değildir. Zira geçmişin muhasebesini, bilimsel kriterlere uygun bir tarih anlayışının yapması gerekli olduğuna göre, tarihin bir bilim ve hatta bilimden de öte bir alan olduğunun kavranmadığı yerlerde ve zamanlarda, yakın tarih, siyasetin ve uluslararası ilişkilerin bir arka bahçesi olmaktan kurtulamamakta, dolayısıyla yakın geçmişin hesabı yapılırken, tarih bilimi ve metodolojisinin ortaya koyduğu araştırma yöntemleri fazla rağbet görmemektedir. Bu çerçevede gerek Türkiye ve gerekse Türkiye dışında “Ermeni Meselesi” konusundaki araştırmalara baktığımızda, bilimsel yöntemlerden ve tarih metodolojisinden uzak, siyasî hedeflere ve uluslararası çıkarılara hizmet amacıyla tarih adına yapılan araştırmaların az olmadığını görmekteyiz. Bu durum ise, geçmişte “neyin nasıl olduğu ve neler değiştiği” sorularının doğru cevaplar bulmasına engel olmaktadır.

“Ermeni Meselesi” dendiğinde akla gelen ilk isimlerden biri de Talat Paşa'dır. Onun için Ermeni meselesi ve Talat Paşa, özellikle de “Tehcir Olayı” ve Talat Paşa bağlamında az sayılmayacak kadar bilimsel ve bir o kadarı da bilimsel olmayan araştırma ve incelemeler mevcuttur. Her iki konu hakkında yazılanlar çoğaldıkça soru işaretleri çoğalmakta, tartışmalar uzayıp gitmektedir. Zira her iki konu da, artık tarihî mesele olmaktan çıkıp siyasî, diplomasi, sosyal, ekonomik vb. bir boyut olarak uluslararası bir düzeyde tartışılır duruma gelmiştir. Esasen her iki konu da ortaya çıktığı günden itibaren uluslararası bir mahiyette idi. Dolayısıyla da her uluslararası konu gibi bu iki probleme de her ülke, her millet, her grup bilimsel ve tarafsız bir tarihî mesele olarak tarih araştırmaları çerçevesinde bakmak yerine, kendi çıkar ve ön yargıları ile bakınca, zaman zaman mesele bilimsel zeminini kaybedip farklı alanlarda tartışılır hale gelmiştir.

Osmanlı toprakları üzerindeki Ermeni olaylarının açıklanabilmesi ancak meselenin tarih araştırma yöntemleri kullanılarak irdelenmesiyle ve Ermeni olaylarının başlangıçtan günümüze kadar geçen süreci bir bütün olarak kavramakla mümkündür. Aksi takdirde zincirin birer halkası olan olgulardan sadece bir veya bir kaçını ele alıp tamamını açıklamaya çalışmak hem tarih araştırmaları yöntemi hem de meselenin tamamını anlamak açısından eksik olacaktır. Olgular, belgeler tarihi olayın açıklanmasında modern tarihçiliğin birinci derecede önem verdiği kaynaklardır. Ancak bir olgudan yola çıkarak tarihî olayın tamamını açıklamaya çalışmak eksik olacaktır. Kanaatimizce Türkiye’de ve Batı’da “Ermeni Meselesi” konusunda yapılan araştırmalarda böyle bir eksiklik söz konusudur. Zira Batılılar daha çok “Tehcir Olayı” ve Birinci Dünya Savaşı boyunca çeşitli nedenlerden dolayı ölen Ermeniler ile ilgilenirken, Türkiye’de bu konuda kendisine karşı yapılan suçlamalara cevap mahiyetinde daha çok “Tehcir Olayı” öncesi Ermeni isyanları ile “Tehcir Olayı” sonrası Ermeni katliamları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Her ne kadar “Tehcir Olayı” ile ilgili, gerek tehcir vuku bulurken gerekse tehcirden sonra ve günümüze kadar hem propaganda hem de bilimsel anlamda önemli çalışmalar yapılmış olsa da, “Tehcir Olayı” ile bağlantılı olarak Ermeni terörüne kurban gitmiş İttihat ve Terakki ileri gelenleri Talat Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi, Cemal Paşa konusunda çok fazla bilimsel çalışma olduğu söylenemez. Halbuki bu konularda yapılacak olan bilimsel çalışmaların hem Ermeni terör olaylarının ortaya konmasında hem de bu olayların batı dünyasında algılanma şeklinin açıklığa kavuşmasında önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz.

İşte bu çerçevede biz “Ermeni Meselesi” konusundaki araştırmalara katkıda bulunmak amacıyla, üzerinde yeteri kadar bilimsel araştırma olmadığı kanaatinde olduğumuz “Talat Paşa Davası”nı bu çalışmamızda irdedeleyeceğiz. Bunu yaparken temel kaynak olarak Alman Arşiv Belgelerini, gazete haberlerini, mahkeme tutanaklarını ve özel yazışmaları esas aldık. Bunlarla beraber konuyla ilgili gerek yurtiçi gerekse yurtdışı ikinci el kaynaklarda değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

İstanbul Boğazı’ndan Hardenbergstrasse’ye

Osmanlı Devleti’nin artık Birinci Dünya Savaşı’nı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine Talat Paşa, sadrazamlıktan istifa etmiş ve iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ileri gelenleri ile genel merkezde toplanarak, ne yapmaları gerektiği konusunda önemli bir karara varmıştır: “Ortalık durulup memleket yabancı işgalcilerden kurtulduktan sonra tekrar İstanbul’a dönmek üzere geçici bir süre için”¹ örgütün lider kadrosu İstanbul’u terk edecektir.

Hayatının önemli bir bölümünü İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çalışmaları ve siyasî faaliyetleri için harcamış ve kendini bu örgüt ile özdeşleştirmiş olan Talat Paşa, önce ülkeyi terk etmek istememiştir. Ancak İstanbul işgal altındayken İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin adil olmayan bir yargılama sonucu idam edilme ihtimalleri yüksekti. Bu nedenle Talat, Enver ve Cemal Paşalar ile İttihat ve Terakki’nin ileri gelen altı önemli şahsiyeti² 1 Kasım’ı 2 Kasım’a bağlayan gece boğazda açıkta bekleyen Alman torpidosu³ ile yol alıp 3 Kasım günü Sivastopol’a ulaştılar⁴. Aynı gün Kırım’daki Alman Askerî yetkililerin yardımı ile Ak Mescit’e (Simferopol), oradan da 7 Kasım’da takma isimlerle gizli bir şekilde mahiyetleriyle birlikte Berlin’e varmak üzere yola çıktılar. Berlin’e doğru hareket eden İttihatçılar arasında Enver Paşa yoktur. Enver Paşa Ak Mescit’de kalıp Trans-

1 Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcratı)*, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 1999, s.175.

2 Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile birlikte İstanbul’u terk eden diğer İttihatçılar Şunlardır: Beyrut Valisi Azmi, eski Polis Müdürü Bedri, Dr. Nazım, Dr. Bahaettin Şakir, Cemal Azmi ve İsmail Hakkı Paşa Bkz. *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA-AA)*, R 13805, Türkei Nr. 159 No. 2, Bd. 20, Der K. Geschäftsträger an Ausw. Amt, Kiew, den 9 November 1918; Babacan, a.g.e., s. 175.

3 Talat Paşa ve yukarıda isimlerini verdiğimiz diğer İttihatçıları taşıyan Alman deniz aracının niteliği hakkında değişik bilgiler mevcuttur. Tevfik Çavdar’a göre, “*Talat Paşa ve arkadaşlarını İstanbul’dan Odesa’ya götüren Alman gemisinin niteliği de değişik olarak anlatılmıştır. Kimine göre bu gemi denizaltıdır, kimine göre de bir torpidodur.*” (Bkz., Tevfik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Üstasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1984, s. 470). Babacan da Mithat Şükrü Bleda’ya dayanarak, bunun bir denizaltı olduğunu yazmaktadır (bkz. Babacan, a.g.e., s. 175). Alman belgelerine göre ise, Talat Paşa ve arkadaşlarını Sivastopol’a taşıyan deniz aracı bir torpido idi. (Bkz. PA-AA, R13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, Der K. Geschäftsträger an Auswärtiges Amt, Kiew, den 4 November 1918). Dolayısıyla Talat Paşa ve arkadaşlarını Sivastopol’a taşıyan deniz aracının bir Alman torpidosu olduğunu kabul etmek gerekir.

4 PA-AA, R 13805, Türkei Nr. 159 No. 2, Bd. 20, Der K. Geschäftsträger an Ausw. Amt, Kiew, den 4 November 1918.

kafkasya'da İslâm ordusu kurma çalışmalarını sürdüren kardeşi Nuri Paşanın yanına geçmek istemişse de Almanlar –kendi çıkarlarına aykırı buldukları için- buna müsaade etmemişlerdir⁵.

Talat Paşa ve arkadaşlarının yurdu terk ettikleri öğrenilince İstanbul'da kurulmuş olan yeni hükümet, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği aracılığı ile Kırım topraklarında bulunan bu İttihatçıların iade edilmesini istemiştir. İstanbul'da Alman Büyükelçiliği görevini yürüten Waldburg, sadrazamın bu isteğini 3 Kasım'da Alman Dışişlerine iletmış; ancak bu isteğe ek olarak, İttihatçıların İstanbul'a geri gönderilmelerinin Alman İmparatorluğu'nun güvenilirliğini ve çıkarlarını zedeleyeceğini, Alman dostu olan bu kişilerin hiçbir şekilde İstanbul'a iade edilmemelerini ve Kırım'daki Alman askerî makamlara bu yönde talimat verilmesi gerektiğini de Alman Dışişlerine bildirmiştir⁶. Aslında Sadrazam İzzet Paşa da, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar nedeni ile İttihatçıların İstanbul'da tarafsız bir mahkemede yargılanmalarının mümkün olmayacağı kanaatinde olduğundan, iade edilmelerinin doğru olmayacağı düşüncesindeydi. Ancak İstanbul'daki Ermeni ve Rum azınlığı ile İngilizlerin baskısı ve İtilâf Devletleri lehine dönmüş İstanbul'daki bir kısım yerli basına, karşı koyabilmek için İzzet Paşa 5 Kasım'da, Waldburg'dan, Kırım topraklarında bulunan bu İttihatçıların hiç değilse askerî kanadından olan En-

5 İstanbul'da Alman Büyükelçiliği görevini yürüten Waldburg, Alman Dışişlerinden Enver Paşanın Kafkasya'ya geçmesine müsaade edilmemesini, böyle bir durumun İstanbul'da kabine krizine neden olabileceğini ve bunun sonucunda yeni kurulacak kabinede İtilâf Devleti taraftarlarının ağırlık kazanacaklarını ve bunun da Alman çıkarlarına uygun olmayacağını belirtmekteydi. Bkz. PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Der K. Geschäftsträger an Auswärtiges Amt, Pera, den 4 November 1918. İstanbul'daki Alman Bahriye Ataşesi de Cemal Paşanın diğer İttihatçılardan ayırt edilmemesini, Enver ve Talat Paşaya gösterilen ihtimamın Cemal Paşaya da gösterilmesini Alman Genel Kurmayı'ndan istemekteydi. (Bkz. PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Staatssekretär a.D. an Auswärtiges Amt, Gr. Hauptquartier, den 8. November 1918). Zira Cemal Paşa Fransız kültürüne yakınlığı ve Fransa'ya olan sempatisi ile tanınıyordu.

6 Bkz. PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Der K. Geschäftsträger an Auswärtiges Amt, Pera, den 4 November 1918. İngilizlerin baskısı ile Osmanlı Devleti'nin daha sonraki iade taleplerinde Cemal Paşa, Dr. Nazım Bey, Bedri Bey, Azmi Bey ve Bahaeddin Şakir Beyin isimleri ön plâna çıkarak, bu kişilerin Ermenilerin tehcirinde yetkilerini kötüye kullandıkları ve İstanbul'u terk ederken yanlarına devlet kasasından yüklü miktarda para aldıkları gerekçeleriyle İstanbul'da yargılanmak üzere iade edilmeleri istenmiştir. Ancak Alman Hükümeti Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü bu iddiaların delilsiz olduğu kanaatindeydi. (Bkz. PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Freiherr von der Bussche an den Herrn Minister des Innern, Berlin, den 28. November 1918 ve PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Türki und Bulgarien, 28. Dezember 1918).

ver ve Cemal Paşaların iade edilmesini talep etmiş ve bunların İstanbul’da yargılanacaklarını beyan etmiştir. Ayrıca İzzet Paşa, bu iki kişi iade edilmediği takdirde İngilizlerin, Osmanlı toprağında bulunan yaklaşık 700 Alman subayı ile 11 000 Alman personeli esir alacakları tehdidinde bulduklarını da Alman Büyükelçiliğine bildirmiştir⁷. Waldburg, Alman Dışişlerine gönderdiği 6 Kasım tarihli telgrafta, durumun İzzet Paşanın belirttiği kadar ciddi olmadığını, kaldı ki İttihatçıların yurdu terk etmelerine İzzet Paşa Hükûmeti’nin göz yumduğunu ve bu durumda Alman Hükûmeti’nin sorumlu tutulamayacağını belirtiyordu⁸. Dolayısıyla Alman Dışişleri Bakanlığı’nın, İttihatçıların İstanbul’u terk ettiği ilk günden itibaren bunları iade etmeme yönündeki tutumunu kararlılıkla sürdürdüğünü görmekteyiz.

Alman Hükûmeti özellikle Talat Paşayı iade etmeyi, hiçbir şekilde düşünmüyordu⁹. Bundan dolayıdır ki, Talat Paşa, kendisine kalmak için Berlin’i seçmiştir. Zira Berlin’de, Alman İmparatorluğu’ndan üst düzeyde dostları bulunuyor¹⁰ ve ayrıca Alman Hükûmeti, ona İttihat ve Terakki ile gelenleri ile buradan daha kolay haberleşebilme ve geleceğe yönelik düşüncelerini gerçekleştirmek için organizasyon imkânı sağlıyordu.

Talat Paşa ile birlikte ülkeyi terk eden İttihatçılar bir süre Berlin’in 50 km. uzağında, Potsdam kenti yakınlarında ünlülerin sayfiye yeri olan Neubabelsberg’e, büyük ihtimalle Alman yetkililerce yerleştirildiler. Talat Paşa burada uzun süre durmayıp Berlin’in merkezine taşındı. Eşi Hayriye Hanım ile birlikte Charlottenburg semtindeki Hardenberg sokağı 4 numarada,

7 PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Der K. Geschäftsträger an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 6 November 1918.

8 PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Der K. Geschäftsträger an Auswärtiges Amt, Pera, den 5 November 1918.

9 PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Türki und Bulgarien, 28. Dezember 1918.

10 Talat Paşa hem üst düzey Alman yöneticileriyle dostluklar kurmuş hem de Alman kamuoyunda olumlu etkiler bırakabilmişti. Alman kamuoyu onu Osmanlı Devleti’ni modernleştirmek için çaba sarf eden bir devrimci ve kadim bir Alman dostu olarak tanıyordu. Özellikle onun Nisan 1917’de Sadrazam olarak Berlin’e yaptığı gezi sırasında Alman gazeteleri ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Meselâ önemli bir Alman gazetesi şöyle yazmaktadır: “...yeni Türkiye’nin enerjik ve çok güçlü kurucularından birini (Talat Paşa) selamlıyoruz ki, onların kahraman ve cesur çocukları değişik cephelerde kendilerini ispat ettiler. Almanya’nın gerçek ve halis dostlarına saygılarımızı sunuyoruz...” Bkz. Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung, “Zum Besuch Talaat Paschas in Berlin”, Mittwoch 25. April 1917.

birinci katta kendine tahsis edilen 9 odalı geniş bir evde oturmaya başladı¹¹. Talat Paşanın evi yalnız Almanya'daki değil, onu ziyarete gelen Avrupa'daki eski Jön Türklerin buluşma yeri oldu¹². Talat Paşa, öldürüldüğü gün olan 15 Mart 1921 tarihine kadar Berlin'de bu evde, kimliğini gizleyerek, ekonomik ve sağlık sıkıntıları içinde sade bir hayat sürdürmüştür¹³.

Talat Paşa, Berlin'de geçirdiği yaklaşık iki buçuk yıla aşkın bir zaman zarfında Mustafa Kemal ile mektuplaşarak Anadolu'daki Millî Mücadeleciler ile iletişim kurmaya çalışmış, Avrupa'nın değişik şehirlerine dağılmış olan İttihat ve Terakki ileri gelenleri ile temasa geçmiş¹⁴ ve kendisine yakın gördüğü yabancı çevreler ile ilişkiye girmiştir¹⁵.

11 Talat Paşa'nın Hardenberg sokağında oturduğu 4 numaralı ev, II. Dünya Savaşı'nda Berlin'in şiddetle bombalanmasından nasibini aldığından bugün yerinde bulunmamaktadır. Onun yerine Berlin'in yeniden inşası esnasında 1950'lerde yapılmış ve içinde de 2002 yılına kadar Berlin'in en büyük kitapçılarından olan "Kiepert" in bulunduğu bir bina yer almaktadır.

12 Dilek Zaptçetoğlu, "Talat Paşa Davası", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1993.

13 Eşi Hayriye Hanım yıllar sonra Berlin'deki sıkıntılı günlerini: "Berlin'de beş parasız kaldığımız günlerimiz oldu. Parmağımdaki yüzükleri sattık. Nihayet kendisine (Talat Paşa) verilen son hatıraları ve nişanları bile..." şeklinde ifade etmiştir. Bkz.: "Eşi Hayriye Hanım Talat Paşayı Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, C. 2, Yıl: 1962, s.194'den nakleden Hasan Babacan, a.g.e., s. 205.

14 Örneğin Bern'deki Alman Konsolosluğu'ndan Alman Dışişleri Bakanlığına 19 Kasım 1919 tarihinde gönderilen bir yazıda, Talat Paşanın bu ayın başlarında Cavit Bey ve Necmettin Molla ile Lozan'da görüşmeler yaptığını, programında İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan Ahmet Rıza ile de görüşme olduğunu, ancak Ahmet Rıza'nın Roma'dan Lozan'a gelmesinin gecikmesi üzerine, Talat Paşanın Ahmet Rıza ile görüşmeden Almanya'ya geri döndüğü ifade edilmiştir. Bkz. PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, Deutsche Gesandtschaft an das Auswärtige Amt, Bern, den 19 November 1919. Başka bir raporda ise Talat Paşa ve İsviçre'deki İttihatçıların kendilerine yakın Fransız dostlarıyla da görüştikleri ve Fransa ile yakınlık kurmaya çalıştıkları bu çerçevede daha önceleri Osmanlı Devleti'nde görev yapmış ve Paris'te iase komisyonu başkanlığında bulunmuş olan Ernst Weil ile de görüştiklerini Almanya'nın Bern Konsolosu yazmaktadır. Bu rapora göre Cavit, Bey Fransız dostu Pichon üzerinden Fransız hükümeti ile ilişki kurmaya çalışıyordu. Bkz.: PA-AA, R 14162, Türkei No. 198, Bd. 8, Deutsche Gesandtschaft an das Auswärtige Amt, Bern, den 14 Januar 1920

15 Talat Paşanın Berlin'deki faaliyetleri hakkında İlhan Tekeli-Selim İlkin şunları yazmaktadır: "...İttihat ve Terakki önderleri Berlin'e Spartaküs hareketinin en civcivli günlerinde ulaşmışlardır. İlk ayları hareketin yatışmasını beklemek ve kendilerini çevreye kabul ettirmeye uğraşmakla geçmiştir. Daha sonra değişik İttihat ve Terakki önderleri kendilerine yakın gördükleri, İtalyan, İngiliz, Fransız, Alman ve Bolşevik çevreleri ile temaslara aramışlardır. Değişik Avrupa kentlerine dağılmış olan İttihatçılar bu kentlerde basın büroları ve benzeri çevreler kurarak örgütlenmişlerdir. Bu çevreler merkez Berlin ve Talat Paşa olmak üzere, Lahaye, Lozan, Münih, Roma'da oluşmuştur. Eski İttihatçılar yalnız ülke dışında değil, ülke içinde de örgütlenmektedir. Talat Paşa ülkeyi terk ederken kendisine yakın olan Kara Vasıf Bey ve Kara Kemal'e örgütlenmelerini salık vermişlerdir, onlarda "karakol" teşkilatını kurarak etkinliklerini artırmak yolundadırlar..." Geniş bilgi için bkz.: İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa İle Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, C. XLIV, Nisan 1980, s.174, s.301-346; Ayrıca Talat Paşanın Berlin'deki diğer faaliyetleri için bkz.: Cemal Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşanın Gurbet Hatıraları*, C.I-III, İstanbul 1983; Çavdar, a.g.e., s. 481 vd. Babacan, a.g.e., s. 181 vd.

İtilâf Devletleri¹⁶, Talat Paşanın Anadolu’daki hareketle ilgilenmesinin ve bu hareketin ileri gelenleri ile temas kurmasının arkasında, Alman Dışişleri Bakanlığı’nın isteklerinin ve teşviklerinin olduğunu iddia ediyorlardı. Dolayısıyla İtilâf Devletlerine göre Berlin’de yaşayan İttihatçılar Alman çıkarları doğrultusunda, Alman Hükûmeti tarafından yönlendiriliyorlardı¹⁷. Ancak Alman belgelerine baktığımızda, Talat Paşanın bir an önce Osmanlı topraklarına dönüp, Anadolu’daki mücadeleye katılmak istediğini ve İtilaf Devletlerinin kendisi hakkında Ermeni Meselesi konusundaki olumsuz propagandalar karşısında tarafsız bir mahkemeye çıkıp, suçsuz olduğunu tescil ettirmeyi, istediğini görüyoruz¹⁸.

Talat Paşanın oturduğu mahalle olan Charlottenburg (Şarlotenburg) polisi, 15 Mart 1921 Salı günü şöyle bir açıklama yapar: “*Yabancı uyruklu biri, bugün öğleden önce saat 11 30’ a doğru Charlottenburg Mahallesindeki Hardenberg sokağında 17 nolu evin önünde yaşlı bir adamı arkadan kurşunladı. Suçlu elindeki silahını attıktan sonra kaçmaya çalıştı. Ancak etraftaki halk tarafından yakalanarak Mommsen polis karakoluna götürüldü. Fazla Almanca bilmeyen ve kendisine bir tercüman isteyen katilin kimliği burada tespit edildi; katil Solomon Teilirian adında 24 yaşında İran’ın Salmas kentinde doğmuş bir öğrenci. Charlottenburg’da oturuyor ve cinayeti kıskançlık yüzünden işlemiş olmalı. Üzerinde 12 000 Mark nakit para bulunmuştur. Öldürülen kişinin üzerinde bulunan kartvizitlerden ise maktulun Türk kökenli Sali Ali Bey olduğu zannedilmektedir.*”¹⁹ Aynı

16 Burada İtalya’yı diğer İtilâf Devletleri’nden farklı tutmak gerekmektedir. Zira Birinci Dünya Savaşı’nda galip gelen bloğun içinde yer almasına rağmen, savaş sonrası paylaşımında umduğunu bulamayan ve özellikle İngiltere ve Fransa ile araları açılmış olan İtalya ile Talat Paşanın özel görüşmeleri olduğunu görmekteyiz. Nitekim İtalya Dışişleri Bakanlığı’ndan Grafen Sforza imzasıyla 14 Mart 1921 de Talat Paşaya yazılmış olan mektupta, İtalya’nın baskıları sonucu, İngiltere’nin Malta’da sürgünde bulunan Gençtürklerin İstanbul’a dönmelerine müsaade ettiği bildirilmektedir. Bu mektup Talat Paşanın öldürülmesinden sonra Berlin’e ulaştığı için, ancak Talat Paşanın eşine verilebilmiştir. Bkz. PA-AA, R 13805, Türkiye Nr.159 No. 2, Bd. 20, Der Staatskommissar für Öffentliche Ordnung an das Auswärtiges Amt Berlin, Berlin, den 20 März 1921.

17 İtilâf Devletleri Berlin’deki İttihatçıların sadece Alman Dışişleri ile değil, Prof. Jaechk gibi Alman şarkiyatçılarıyla da gizli temas halinde olduklarını ve Alman Hükûmeti’nin bunları koruduğunu ileri sürüyorlardı. bkz. : PA-AA, R 13805, Türkiye Nr.159 No. 2, Bd. 20, Deutsche Gesandtschaft an das Auswärtiges Amt, Bern, den 29 Februar 1918.

18 Bkz. PA-AA, R 13805, Türkiye Nr.159 No. 2, Bd. 20, Türkei und Bulgarien, 28 Dezember 1918.

19 Berliner Tageblatt, “Mord auf offener Strasse”, Dienstag 15. März 1921 (Akşam Baskısı). Krş. Dilek Zaptıoğlu, “Talat Paşa Davası”, Cumhuriyet, 23 Nisan 1993.

günün akşam baskısında Berliner Tageblatt gazetesi Charlottenburg polisinin açıklamasına ek olarak verdiği yorumda öldürülen kişinin Sali Ali Bey değil, Sadrazam Talat Paşa olduğu ve cinayetin de kıskançlık yüzünden değil tamamen politik nedenlerden dolayı işlendiği haberleri yer alıyordu. Bu haber ertesi gün Charlottenburg polisi tarafından doğrulandı ve cinayetin detayları açıklandı²⁰.

Katil Teilerian'ın halk tarafından linç edilmesini polis engellemiş, ancak başında bir bastonun yol açtığı 20 santimetre uzunluğunda derin bir yaradan dolayı kan kaybetmiş ve o gece ateşler içinde kıvranarak sayıklamıştır. Ertesi gün, 16 Mart 1921 sabahı Charlottenburg Polis Karakolu Cinayet Masasından Müfettiş von Manteuffel tarafından bir tercüman aracılığıyla sorgulanmıştır. Teilerian sorgusunda: "...*Almanya'ya sadece Talat Paşayı öldürmek için geldim... Ailem Ermeni tehcirinde öldü. Ben tesadüf eseri ölümden döndüm. Daha o zaman Talat Paşayı öldürmeye ant içtim*"²¹ diyerek bu cinayeti uzun süredir plânladığını belirtmiştir²². Ancak daha

20 **Berliner Tageblatt**, "Die Ermordung Talaat Paschas in Berlin", Mittwoch 16. März 1921.

21 **Berliner Tageblatt**, "Das Verständnis des Mörders Talaats Paschas" Mittwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); **Vossische Zeitung**, "Die Ermordung Talaat Paschas", Mittwoch, 16. März 1921; Zaptıoğlu, a.g.m., **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1993.

22 Hasan Babacan'a göre, Talat Paşanın öldürülmesine dair kesin karar Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine, müttareke döneminde Erivan'da Ermeni ihtilalcileri tarafından toplanan bir kongrede alındı. "Bu kongrede Birinci Dünya Harbi esnasında Ermenileri tehcir eden hükümet üyeleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı nüfuzlu üyelerinin öldürülmesine karar verilmişti. Bu karara Talat Paşa da dahildi. Bu komiteler tehcir emriyle ilgili olan kişileri öldürmek için fedailer seçmişlerdi. Bu sırada Talat Paşayı öldürme görevini de, Ermeni ordusu yüzbaşılardan Gorganyan isiminde biri üzerine aldı. Bu kişi daha sonra başka bir işe tayin edildi. Talat Paşayı öldürme görevi de Nazaryan isminde meşhur bir komitacıya verildi. Nazaryan komita tarafından yapılan bu teklife itiraz etti; -Almanca bilmiyorum. Lisanını bilmediğim bir memlekette, böyle önemli bir görevi başarıyla sonuçlandıramam. Bu görevi Solomon Teilerian'a veriniz, memnuniyetle kabul edecektir dedi. Teilerian kendisine yapılan teklifi, en küçük bir tereddüt göstermeden kabul etti ve derhal Berlin'e gitti". Bkz. A. Haluk Dursun, *Ermeni Terörünün Kaynakları*, İstanbul 1982, s. 547-550'den nakleden Babacan, a.g.e., s. 206, Dip Not 627; Arşavir Şiracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, İstanbul 1997, s. 84-90 vd.; Tasvir-i Efkâr, 13 Kanunuevvel 1942. s. 3". Dilek Zaptıoğlu'da (bkz. aynı makale), İttihat ve Terakki'nin son Kâtib-i Umumişi Mithat Şükrü Bleda'nın hatıratına dayanarak, Talat Paşanın İngiliz istihbaratı tarafından öldürülme ihtimaline de değinmektedir. Ancak Talat Paşanın öldürülmesi olayı hala tam olarak aydınlatılamamıştır. Görgü tanıklarının ifadesinden, Teilerian'ın mahkemede savunmasının tutarsızlığından ve daha sonraları çok sayıdaki İttihat ve Terakki mensubu kişilerin Ermeni terörüne kurban gitmesinden yola çıkarak bildiğimiz bir gerçek vardır ki, o da Teihlerian'ın bu cinayeti tek başına işlemediği, cinayetleri organize eden bir Ermeni terör örgütünün varlığıdır. Fakat katilin suç ortaklarına işaret eden görgü tanıklarının ifadeleri mahkemede kayda geçmedi. Aynı şekilde Teilerian'ın çelişkili ifadeleri araştırılmadı.

sonra, bizim de aşağıda değineceğimiz gibi mahkemesi sırasında Teilirian, “böyle bir şey dediğimi hatırlamıyorum” diyerek sözlerini yalanlayacaktır.

Karakoldaki sorgusunun devamında Teilirian şunları anlatır: “Ermeni asıllı bazı vatandaşlar bana Talat Paşayı öldürmem için para verdi²³. Epeydir Berlin’deyim. Çeşitli pansiyonlarda kaldım. Birkaç hafta evvel Talat Paşanın Hardenberg sokağı 4 numaralı evin ikinci katında oturduğunu öğrendim. Onu rahatça izlemek ve alışkanlıklarını ezberlemek için tam karşısındaki binada oda tuttum... Talat Paşa her sabah saat 9’a doğru hayvanat bahçesi civarında oturan bir akrabasını ziyaret etmek ve sabah gazetelerini okumak için evden çıkardı. O gün evden saat 11’i geçerken çıktı”²⁴. Teilirian ve arkadaşları²⁵ Talat Paşayı karşıdaki kaldırımdan takip ediyorlar, gözden kaybetmemeye çalışıyorlardı. Teilirian yalnız bulunuyor, arkadaşları ise bir otomobil ile onu beş on adım geriden takip ediyorlardı. Tam 17 numaralı evin önüne geldiğinde, katil, Paşanın omzuna dokunur, Paşa arkaya döndüğünde aralarında çok kısa bir konuşma geçer ve Paşanın başına bir kurşun sıktıktan sonra silahlı olay yerine atarak kaçmaya çalışır. Talat Paşa hemen orada can verir. Etrafta bulunanlar kaçmaya çalışan katili yakalayıp polise teslim ederler²⁶.

Teilirian, işlediği cinayetten hiç vicdan azabı duymadığını belirterek: “Kitle katili Talat Paşanın öldüğünü duyan vatandaşlarım, rahat bir nefes alacak ve bu başarımdan ötürü benimle iftihar edeceklerdir. Bunu düşününce seviniyorum. Cinayeti sadece bu duyguyu tatmak için işledim. Bu cinayeti soğukkanlılıkla önceden hesaplayarak, hazırlanarak işlediğimi iti-

23 Mahkemedeki savunmasında Teilerian, “Ermeni asıllı bazı vatandaşlar bana Talat Paşayı öldürmem için para verdi” şeklinde polise verdiği ifadesini yalanlamıştır. Bunun yerine, Tehcirden sonra 1916 yılı sonlarında Erzincan’a geri döndüğünü ve ailesinin toprağa gömmüş olduğu 4800 altın lirayı çıkarttığını ve Talat Paşayı öldürene kadar bu parayla geçindiğini, yakalandığında üzerinde bulunan 12 000 Markın kaynağının da bu para olduğunu söylemiştir. Bkz. *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht, Der Prozeß Talat Pascha*. Yayına Hazırlayan: Tessa Hofmann, Gesellschaft für bedrohte Völker Göttingen und Wien April 1980. s. 10-11.

24 *Berliner Tageblatt*, “Das Geständnis des Mörders Talaat Paschas”, Mittwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); Zaptıoğlu, Aynı yer.

25 Mahkemedeki savunmasında Teilirian suikast sırasında yalnız olduğunu, kendi başına bu işi yaptığını söylemiştir. Fakat kendisine Şahan Natali isimli bir teröristin yardım ettiği bilinmektedir. Bkz.: Şıracıyan, a.g.e., s. 218-219’den nakleden Babacan, a.g.e., s. 206, Dip Not 628.

26 Babacan, a.g.e., s. 206.

raf ediyorum. Sorumluluğu vicdan rahatlığıyla taşıyorum”²⁷ diyerek cina-yeti kasten işlediğini itiraf ediyordu.

Talat Paşanın cenazesi 19 Mart 1921 tarihinde Hardenberg sokağında-ki evine getirilir ve burada saat 11 00 de bir cenaze merasimi düzenlenir. Berliner Tageblatt gazetesine göre: “*Türk bayrağına sarılı Talat Paşanın tabutunun önüne değerli çelenkler kondu. Törene katılanlar arasında Ta-lat Paşanın eşi, Türk Konsolosluk yetkilileri, Alman Dışişleri eski Bakanı Kühlmann ve müsteşarı Zimmermann, General von Seeckt ile daha önce Türkiye’de görev yapmış çok sayıda yüksek rütbeli Alman subayı bulunuyordu*”²⁸. Buradaki törenden sonra, cenaze, daha sonra Türkiye’ye gönde-rilecek fırsat bulunana dek geçici olarak Berlin Neukölln’deki Türk mezar-lığına defin edildi²⁹.

Talat Paşanın Ermeni terörüne kurban gitmesi, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti’ni terk edip Almanya’ya yerleşmiş olan ittihatçılar arasında can güvenliklerinin olmadığı şeklinde yorumlandığından hu-zursuzluğa neden olmuştur. Zira Talat Paşanın katli ferdi bir olay olmayıp, “Tehcir Olayı” ile bağlantılı olarak Ermeni terör örgütleri tarafından orga-nize edilen ve o dönemdeki etkili Osmanlı devlet adamlarını hedef alan bir olaydı. Bu nedenle Almanya’da yaşayan İttihatçıların can güvenliği kal-

27 **Berliner Tageblatt**, “*Das Verständnis des Mörders Talaats Paschas*”, Mittwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); Zaptıoğlu, Aynı yer.

28 **Berliner Tageblatt**, “*Trauerfeier für Talaat Pascha*”, Sonnabend, 19. März 1921. Dr. Nazım bir mektubunda: “Cenazede ümidimizin fevkinde bir kalabalık vardı. Bu kalabalığın en mühimini Ta-lat’ın Türkiye’de tanıdığı resmî Almanlar teşkil ediyordu. Ondan sonra şark akvamı geliyordu. Reisi-cumhur, Başvekil, Hariciye ve Adliye Nazırları diğer erkânı hükümet taziye için memuru mahsuslar gönderdiler. İmparatorun baş mabeyncisi cenazede hazır bulunmuştur...” diye yazmaktadır. Geniş bil-gi için bkz. Çavdar, a.g.e., s. 520 vd.

29 Bugün hâlâ Berlin’in Neukölln semtinde mevcut olan ve içinde mezarlığın yanı sıra Berlin’in minareli tek camii, çay ocağı, kitaplık, dükkan vb. gibi birimleriyle küçük bir külliye görünümünde olan “Berlin Türk mezarlığının” tarihi 1798 yılına kadar inmektedir. Osmanlı Devleti’nin elçisi olarak 1797 yılında Berlin’e gitmiş olan Ali Aziz Efendi bir yıl sonra vefat edince Berlin’e gömülmüştür. Bu tarihten itibaren Prusya hükümdarları Osmanlı Devleti ile olan iyi ilişkileri sonucu Berlin’de vefat edenler için bir “Türk mezarlığı” oluşturmaya çalıştılar ve birkaç yer değişikliğinden sonra 1866’da bugünkü yer olan Neukölln’deki Colombiadamm mevkiinde “Türk Mezarlığı” yerini bulmuşlardır. Talat Paşanın cenazesi tahit edilmiş bir şekilde, İstanbul’a getirilme tarihi olan 20 Şubat 1943 yılına kadar bu mezarlıkta kalmıştır. Talat Paşanın yanı sıra yine Berlin’de 18 Nisan 1922’de Ermeni terörü-ne kurban gitmiş olan İttihatçılar Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi’de bu mezarlığa defin edilmiş ve mezarları hala burada bulunmaktadır. Bkz. **Berlin für Orientalisten. Ein Stadtführer**, Yayına Hazırlayanlar: Gerhard Höpp ve Norbert Mattes, İkinci Baskı, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2002, s. 9 vd.

mamıştı. Bu tedirginlik içerisinde İttihatçılar, can güvenliklerinin sağlanması için o dönemde Türkiye'nin Almanya'daki temsilciliğini yürüten İsviçre Elçiliğine müracaat etmişlerdi. Berlin'deki İsviçre Elçiliği 18 Nisan 1921'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na bir nota vererek, Almanya'daki İttihatçıların can güvenliklerinin sağlanmasını ve bu yönde önlemler alınmasını talep etmiştir. Bu notada birinci derecede korunmaları gereken üç isim de yer alıyordu: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez Komite Üyeleri Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım Bey ve Trabzon eski valisi Cemal Azmi Bey³⁰. 26 Nisan da Alman Dışişlerinden, İsviçre'nin Berlin Elçiliğine verilen cevapta, Almanya'daki İttihatçıların Alman makamları tarafından iyi korundukları ve notada adı geçen kişilerin özel korunmaya alındıkları ve bu notadan sonra koruma önlemlerine dikkat edilmesi hususunda yerel makamların dikkatinin çekildiği belirtilmekteydi³¹. Ancak ilginç bir rastlantı sonucu, Berlin'deki İsviçre Elçiliği'nin 18 Nisan 1921 tarihinde İttihatçıların can güvenliği için koruma istediği ve özellikle Alman makamlarına isimlerini verdiği bu üç kişiden ikisi, Dr. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Bey, bu notadan tam bir yıl sonra 18 Nisan 1922'de Berlin'de Ermeni teröristler tarafından kurşunlanmışlardır.

Talat Paşanın öldürülmesiyle birlikte “Tehcir Olayı”nın yanı sıra, onun maceralı hayat hikayesi ve Almanya ile olan ilişkileri de Berlin gazetelerinde haber ve yorum olarak ön plâna çıkmıştır³². Biz burada konu-

30 PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, Schweizerische Gesandtschaft in Berlin an das Auswärtige Amt des Deutschen Reiches, Berlin, den 18 April 1921. Yukarıda verilen bu üç isim Talat Paşanın öldürülmesinden sonra, Avrupa'da bulunan ve Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine destek veren Türklerin örgütlü bir şekilde çalışmalarına devam etmesi için büyük çaba harcıyorlardı; Ankara ile sürekli temas halindeydiler. Ankara'dan kendilerine ulaşan en son haber ise Yemen, Afganistan ve Mezopotamya temsilcilerinin Ankara'ya gelerek, Millî Mücadele'ye destek verdiklerini belirtmeleriydi. Berlin'deki İttihatçılar ile Ankara Hükümeti arasındaki ilişkiden Alman Hükümeti haberdardı ve bu ilişki çerçevesinde elde ettiği haberleri değerlendiriyordu. Bkz. PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, Abschrift, Berlin, den 21 Mai 1921.

31 PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, an die Schweizerische Gesandtschaft, Türkische Interessen, Berlin, den 26 April 1921.

32 Bkz. **Deutsche Allgemeine Zeitung**, “*Talaat Pascha in Berlin Ermordet*”, 15. 3. 1921 (Akşam Baskısı). Aynı gazetenin 16.3.1921 tarihli “*zur Ermordung Talaat Paschas*” adlı makale, **Vorwärts**, “*Talaat Pascha*”, 16.3.1921. **Der Tag**, “*Der Werwolf. Zum Tode Talaat Paschas*”, 16. 3. 1921, (Akşam Baskısı) **Berliner Tageblatt** ve “*Talaat Pascha*” Mittwoch 16. März 1921; **Berliner Tageblatt**, “*Das Verständnis des Mörders Talaats Paschas*”, Mittwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); **Vossische Zeitung**, “*Die Ermordung Talaat Paschas*”, Mittwoch, 16. März 1921.

muz gereği, Talat Paşanın hayat hikayesinin Alman basınına nasıl yansındığını detaylı bir şekilde ele almayacağız³³. Ancak Talat Paşa cinayeti ve Te-lirian'ın yargılanmasının anlaşılabilmesi için sadece birkaç cümle ile Almanya'nın o günkü durumundan bahsedeceğiz.

Talat Paşa Sivastopol, Ak Mescit üzerinden Almanya topraklarına vardığında, Almanya eski Almanya değildi. Tarihe “Kasım Devrimi” diye geçen ve 4 Kasım'da başlamış olan halk ayaklanması yayılmaya başlamış ve Berlin Sokakları Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg liderliğindeki Spartakistler ile Alman muhafazakarları arasındaki çatışmalara sahne oluyordu. Spartakistlerin “Ocak Ayaklanması” 19 Ocak 1919 da “Berlin Muhafız Tümeni (Berlin Freikorpsoldaten der Garde-Kavallerie-Schützen-Division)” tarafından bastırılmış ve bu ayaklanmanın liderleri olan Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg işkenceli bir sorgulamadan sonra kurşuna dizilmişlerdi³⁴. İttihatçıların müttefiki Alman Kayzeri II. Wilhelm, Almanya'yı terk ederek Hollanda'ya yerleşmiş, iktidarın gerçek hakimleri olan Alman Orduları Komutanları Ludendorff ve Hindenburg görevlerinden ayrılmışlardı. Neticede Ocak 1919'da Spartakistlerin isyanı bastırılmış liderleri idam edilmiş ve Almanya'nın Weimar şehrinde Cumhuriyet ilân edilmiştir. Bu Almanların ilk Cumhuriyet deneyimidir ve “Üçüncü İmparatorluğa” uzanan yolun başlangıcı olmuştur.

33 Bu gazete haberlerinde Talat Paşa genellikle enerji dolu, sorumluluğunu bilen, açık sözlü, görüştüğü devlet adamlarını etkileyebilen, ittihatçıların en akıllı lideri ve kadim bir Alman dostu olarak görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'da görev yapan İngiliz Büyükelçisinin “...İstanbul'da beni kandırmayan tek kişi Talat Paşa idi...” (bkz. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, “zur Ermordung Talaat Paschas”, 16.3.1921 sabah baskısı) sözü, Talat Paşanın açık sözlü ve güvenilir devlet adamlığına örnek gösterilirken, onun doğru dürüst okul hayatı olmamasına rağmen akıcı bir şekilde Fransızca konuşması ve savaş esnasında bile Almanca öğrenmesi ise öğrenme kabiliyetinin yüksek olmasına yorumlanıyordu. (bkz. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, “Talaat Pascha in Berlin Ermordet”, 15.3.1921 (Akşam Baskısı). Talat Paşanın devlet adamlığı konusunda ise *Vorwärts* gazetesi “...o nadir rastlanan kabiliyetli devlet adamlarından biriydi...” diye yazmaktadır (bkz. *Vorwärts*, “Talaat Pascha”, 16.3.1921).

34 Birinci Dünya Savaşı sonucundan ve Rusya'daki Bolşevik İhtilâlden yararlanarak Almanya'da devrim yapmak isteyen Spartakistlerin liderleri Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg'un hazin sonu, “devrim kendi çocuklarını yutar” sözü çerçevesinde ele alınarak, yine bir devrimci olan Talat Paşanın Berlin de kurşunlanması arasında Der Tag gazetesinde bağlantı kurulması dikkat çekicidir (*Der Tag*, “Der Werwolf. Zum Tode Talaat Paschas”, 16. 3. 1921, Akşam Baskısı).

Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi

Geçtiğimiz yüzyıl bir çok ilginç duruşmalara sahne olmuştur. Kanaatimize göre bu ilginç duruşmalardan en önemlilerden biri tarihe “Talat Paşa Davası” olarak geçen ve 2-3 Haziran 1921’de Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesinde görülen davadır. Duruşmanın ilginçliği sadece bir buçuk gün sürmesi, katilin serbest bırakılıp maktulun suçlu bulunması, kararın önce temyize götürülüp ardından hemen geri çekilmesi³⁵, tanık seçimi ve bunların çok azının dinlenmesi gibi hususlarda kendini göstermektedir. Fakat bunların yanı sıra bu duruşmayı ilginç kılan bir diğer nokta ise, duruşmaya verilen isimde bulunmaktadır. Duruşma sanığın adıyla yani “Teilirian Davası” olarak değil, davacının adıyla yani “Talat Paşa Davası” olarak adlandırıldı ve Alman basınında böyle yer aldı. Dolayısıyla Teilirian’ın değil de Talat Paşanın yargılandığı bir mahkeme oldu³⁶. Sanığın polise verdiği ifadesi ile mahkemeye verdiği ifadesi ve duruşma süresince söylediklerinin birbiriyle çelişmesi, ancak mahkeme heyetinin bu çelişkilerin üzerinde fazla durmaması yine bu duruşmanın ilginç taraflarındandı. Belki de rüyaların anlatıldığı ve bu rüyaların davanın gidişatında önemli rol oynadığı tarihin tanık olduğu tek mahkemedir.

Bir Berlin gazetesi olan Vossische Zeitung, 2 Haziran 1921 tarihli sayısında Talat Paşa davasının ilk günü için ayırdığı uzunca yazısının ilk paragrafında şöyle diyordu: “...*Düzen ve disiplini seven Alman yargı sistemi şimdi dışarıda ve içeride ayrı ayrı kontrol edilmesi mümkün olmayan kar-karışık açıklamaları ve olayları aydınlatmaya çalışıyor. Talat Paşanın büyük politik trajedisinin son perdesi aramızda oynadığı için bunu açık-*

35 “Talat Paşa Davası”nda katil Teilirian duruşmadan sonra serbest bırakılınca iddia makamı davayı hemen temyize göndermiştir. Ancak daha sonra elinde temyiz için yeterli belge olmadığı ve Teilirian’ın Almanya’yi terk ettiği gibi gerekçelerle temyizden vazgeçmiştir. Bkz. PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, Abschrift zu III T 971/21, Berlin, den, 15. Juli 1921.

36 İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Merkez Komite üyesi ve Talat Paşanın öldürülmesinden sonra Berlin’deki İttihatçı örgütlenmenin dağılmasını önlemeye yönelik büyük çaba sarf eden, Dr. Bahaeddin Şakir, Teilirian’ın yargılanması için yaklaşan mahkemede, “Ermeni Meselesi”nin gündeme getirilerek mahkemenin politizeleştirileceği ve “Talat Paşanın yargılanması” şekline dönüştürüleceği konusunda endişelerini Alman yetkililere karşı dile getirmiştir. Bahaeddin Şakire’ye göre, Teilirian, İran vatandaşı ve İran pasaportu taşıyordu. Aileside İran topraklarında ölmüş olabilirdi. Dolayısıyla bu mahkemede Türk toprakları üzerinde vuku bulmuş olaylar tartışılmamalıydı. Bkz. PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, Abschrift, Berlin, den, 21 Mai 1921.

*lığa kavuşturmak Alman yargısının hakkı ve görevidir. Türk devlet adamını öldüren katil, kendi isteğiyle Ermenistan içlerinden kalkıp, büyük bir yolculuğa çıkmış; ta ki Berlin'de kurbanını bulana kadar. Şimdi mahkemenin cevabını aradığı temel soru şudur: Katil daha bu yolculuğun başından itibaren kurbanını bulup öldürmek niyetinde miydi yoksa bu ani bir ruh hali ile mi olmuştur?"*³⁷.

Her ne kadar Teilirian, cinayetten sonra polis karakolundaki ifadesinde "o (Talat Paşa) yabancı uyruklu, ben de yabancı uyrukluym. Bunun size, Almanya'ya bir zararı yok"³⁸ dese de "Talat Paşa trajedisinde son perde" Alman topraklarında oynanmıştı ve bu "trajedi" yorumlamak da Alman yargı sisteminin görevi haline gelmişti. Gerçi Teilirian polisteki ifadesinde cinayeti kasten ve plânlayarak işlediğini itiraf etmişti. Buna rağmen mahkemede, temel soru olan cinayetin "kasten" mi, yani önceden plânlanarak mı, yoksa "ani bir ruh haliyle" mi işlendiğine karar verilebilmesi için geniş bir bilir kişi heyeti oluşturulmuştu. Zira sanık hakkında C.J. 22/21 numaralı dosya ile açılan kamu davasında 31 Mayıs 1870 tarihli Alman Ceza Kanununun "Adam öldüren kişi, eğer öldürme fiilini kasten yerine getirdiyse cinayet suçundan ölüm cezasına çarptırılır" hükmünü içeren 211. maddesi uygulanabileceği gibi, 212. madde de uygulanabilirdi ve buna göre eğer sanık Talat Paşayı kasten öldürmediyse beş yıldan hafif olmamak üzere ağır hapis cezasına mahkum edilebilirdi. Sanık hakkında uygulanabilecek diğer maddeler ise 213. ve 51. maddelerdi. Bunlardan 213. madde "tahrik" unsurunu, 51. madde ise "cezai ehliyetin olmadığı" şartlarını içeriyordu. Eğer sanık cinayeti işlediği anda şuursuz veya ağır akıl hastası ise "özgür iradesinin çalışmadığı" kabul edilerek 51. maddeye göre serbest bırakılabilirdi. Dolayısıyla cinayetin "kasten" mi yoksa şuursuz bir ruh haliyle mi işlendiği sorusuna bilir kişi heyetinin vereceği cevap, kararı doğrudan etkileyebilecekti.

Bu nedenle sanığın sadece ruh ve beden sağlığı hakkında karar verecek beş kişilik bir bilir kişi heyeti oluşturuldu. Bunların arasında Berlin'in

³⁷ Vossische Zeitung, "Die Ermordung Talaat Paschas", Donnerstag 2. Juni 1921.

³⁸ Vossische Zeitung, "Die Ermordung Talaat Paschas", Freitag, 3. Juni 1921.

en büyük ve tam teşekküllü araştırma hastanesi Charite'nin Sinir Kliniği Başhekimi Psikiyatrist Dr. Edmund Forster ve Berlin Üniversitesi onur Profesörü Dr. Hugo Liepmann gibi saygın psikiyatrist ve nörologlar bulunuyordu. Daha sonra bilir kişi heyetinde yer alan bu sinir ve psikiyatri uzmanları mahkemede birbiriyle çelişkili raporlar verecek; bilirkişiler Teilirian'ın cezai ehliyeti konusunda anlaşamayacaklardır³⁹. Mahkemede sanığın savunmasını Berlinli ünlü avukatlar, Dr. Adolf von Gorden ve Dr. Johannes Werthauer⁴⁰ ile Kiel Üniversitesi Hukuk Profesörü Dr. Niemeyer üstlenmişlerdi. Bu ünlü Avukatların Teilirian'ı savunması için Amerika'da yaşayan Ermeni örgütleri büyük gayret sarf etmişler ve hem savunma masraflarının karşılanması hem de hasta olduğu belirtilen Teilirian'ın tedavi edilmesi için de 10 bin dolar yardım göndermişlerdi⁴¹.

Mahkeme sonunda kararı ise hepsi Berlinli değişik meslek guruplarından on iki Alman jüri üyesi verecekti. Alman yasalarına göre Talat Paşayı mahkemenin savcısı Gollnick savunacaktı. Almanca bilmeyen sanığa tercümanlık etmek üzere de Berlin Ermeni Cemaatinden, Teilirian'ı önceden tanıyan ve ona hayranlık duyan Vahan Zalariantz ve Georg Kalusdiyan adında iki Ermeni çağrılmıştı.

39 Sanığın ruh ve beden sağlığı hakkında rapor veren bilirkişilerin beşi de sanığın epilepsi olduğu konusunda mutabıktır. Ancak sanığın cinayeti “özgür iradesinin çalışmadığı” şursuz bir anda işlediği ve dolayısıyla “cezaî ehliyetin olmadığı” Alman ceza yasasının 51. maddesine göre serbest bırakılması konularında bilirkişiler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Dr. Störmer 51. maddenin sanık hakkında uygulanamayacağını savunurken, Dr. Haak ve Prof. Förster uygulanması gerektiğini, Prof. Liepmann ile Prof. Förster ise 51. maddenin hem uygulanabileceğini hem de uygulanamayacağını belirtmişlerdir. Bilirkişi raporları hakkında geniş bilgi, mahkeme heyeti ve “Talat Paşa Davası” mahkeme tutanakları için bkz.: Armin T. Wegner, *Der Prozeß Talaat Pascha*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte m.b.H., Berlin 1921. Aynı eseri Tessa Hofmann'da bir önsöz ekleyerek yayınlamıştır. Bkz., *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht, Der Prozeß Talaat Pascha*, Yayına Hazırlayan Tessa Hofmann, Gesellschaft für bedrohte Völker, Göttingen, Wien 1980. Hoffman bu esere yazdığı önsözde, Talat Paşaya atfedilen Andonian belgelerinin doğruluğunu kabul ederek, Talat Paşanın Ermeni halkının sistematik bir şekilde yok edilmesi için emirler verdiğini ve 1894 ile 1922 yılları arasında “Türk fanatiklerinin” 2 milyona yakın Ermeni'yi öldürdüklerini bilimsel bir dayanağı olmadan provakatif bir dille yazmaktadır. Talat Paşa Davası tutanaklarının Türkçesi için bkz. *Talat Paşa Davası, Tutanaklar*, Yay. Hazırlayan Doğan Akhanlı, Belge Yayınları, İstanbul 2003.

40 Werthauer, Talat Paşanın öldürülmesinden hemen sonra, 26 Mart 1921'de Teilirian'ın savunmasını üstlendiğini, 3-4 hafta içerisinde başlayacak olan mahkemede Teilirian'ın beraat edeceğini, zira Alman Dışişlerinden Lepsius'un yayınlamış olduğu belgelerin dışında, Talat Paşanın “Ermeni Tehciri” olayında suçlu olduğunu gösteren çok sayıda belge elde ettiğini bir yakın arkadaşına anlatmıştır. Bkz. PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, 26 März 1921.

41 PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Abschrift, Berlin, den 21. Mai 1921.

Mahkemeye olan ilgi oldukça yüksek düzeydeydi. Mahkeme salonu tamamen dolmuştu. İzleyiciler arasında “*katile ateşli bir şekilde destek veren*”⁴² Ermeniler çoğunlukta idi. Davayı çok sayıda yabancı uyruklu gazeteci de izlemeye gelmişti. Suçlu sandalyesinde ise “*..kısa boyu, ince ve zayıf yapısı ile koyu renkli bir elbisenin içinde solgun yüzü ve donuk bakışlarıyla tam bir fanatik tipi...*”⁴³ olan Salomon Teilirian oturuyordu.

Teilirian’ın avukatlarına göre, Teilirian’ın aklanması ancak, mahkeme “*Talat Paşa Ermeni katliamlarından dolayı yargılandığı bir salona*” dönüştürülebilirse mümkün olabilirdi ve savunma Avukatı Niemeyer’e göre “*...Teilirian, ailesinin ve çok sayıda Ermeninin ölümünden Talat Paşayı sorumlu gördüğü için öldürmüştü...*”⁴⁴ Nitekim mahkemenin seyri başladıktan kısa bir süre sonra tamamen değişti. Mahkeme artık temel soru olan, cinayetin “kasten” mi, yani önceden plânlanarak mı, yoksa “ani bir ruh haliyle” mi işlendiğine karar vermek yerine, Talat Paşanın “Tehcir Olayı”nda ne kadar suçlu olduğuna karar vermeye çalışıyordu. Mahkemeye Erzincan’daki tehcirin şahitleri olarak 1915 Haziran’ında bölgede Kızıllaç adına bulunan hemşire Thora von Wedel-Jarsberg ile Eva Elvers’in yanı sıra bir Alman misyoneri olan Didszun ve Halep’de öğretmenlik yapmış olan Spieker de davet edilmişlerdi. Bu şahitlerin ortak özelliği Osmanlı toprakları üzerinde misyoner olarak bulunmuş olmaları ve “Tehcir Olayını”, “*Hristiyanlığı ilk kabul eden halklardan biri olan Ermenilerin Anadolu topraklarından silinmesi*” şeklinde propaganda ederek dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmalarıydı. Bu şahitlerin Teilirian’ın söylediklerine katkıda bulunmak ve onu doğrulamak amacıyla çağrılmış oldukları açıktı. Zira tehcir hakkında esas doğru bilgiyi verebilecek durumda olan ve tehcir esnasında gerek Osmanlı başkentinde gerekse tehcir bölgesinde bulunan ve buldukları görev gereği olay hakkında detaylı bilgi sahibi olan üst düzey Alman yetkilileri mahkemeye davet edilmemişlerdi. Mahkemenin

42 *Vossische Zeitung*, “*Die Ermordung Talat Paschas*”, Donnerstag 2. Juni 1921.

43 *Berliner Tageblatt*, “*Der Mord an Talat Pascha vor dem Schwurgericht*”, Donnerstag 2. Juni 1921 (Akşam Baskısı).

44 PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, Aufzeichnung, Berlin, den 27. Juli 1921.

bir diğer şahidi ise, Paris’te yaşayan ve 1920’de “Documents Officiels Concernant les Massacres Armeniens (Ermeni Katliamlarıyla İlgili Resmi Belgeler) adlı kitabı yayınlanmış olan Aram Andonian’dır. Andonian Berlin’e gelirken Ermenilerin katledilmesini emreden ve Talat Paşanın imzasını taşıdığını iddia ettiği telgrafların⁴⁵ orijinallerini getirmiş ve savunma makamına delil olarak sunmuştur.

“Talat Paşa Davası”nın tutanaklarını ilk yayınlamış olan ve mahkemeye çağrıldığı taktirde sanık lehine seve seve şahitlik yapacağını eserinin önsözünde belirten Armin T. Wegner bu duruşma hakkında genel olarak şunları yazmaktadır: “...*Davada garip bir dönüşüm oldu. Acı çeken sanık daha tek bir kelime etmeksizin, geçmişte yaşadığı olayların ağırlığıyla (Tehcir Olayı) davacı konumuna geçti. Artık sanık sandalyesinde oturan Salomon Teilirian değil bir ölünün kanlı gölgesiydi. Bu durum sanki esrareniz şu deyimini doğruluyordu: Suç öldürende değil ölüdedir! Bu dava Talat Paşanın kişiliği konusunda da son noktayı koymamıştır. Çelimsiz Ermeni öğrenci ve geniş omuzlu Talat Paşa bu davada arka plânda kalmışlardır. Ön plâna çıkan ise yarısına yakını imha edilmiş bir halkın mezarından ayağa kalkıp, savaşın çirkinliğine ve onun cellatlarına çürümüş elleleriyle uzanmaları ve bu mahkemenin tribünlerinde o tanımlanamaz acıyı dünyaya haykurmalarıydı. İşte bu durum, bu davayı Almanya’nın bu güne dek gördüğü en önemli davası haline getirmiştir. Burada anlatılan olayların gücü öylesine etkili olmuştur ki; Jüri apaçık bir cinayete rağmen beraat kararı vermiştir...*”⁴⁶.

45 Aram Andonian’ın yayınladığı bu telgrafların sahte ve tahrif edilmiş olduğu ispatlanmıştır. Bkz. Türkaya Ataöv, *Talat Paşa’ya Atfedilen Andonian “Belgeleri” Sahtedir!*, Ankara 1984.

46 *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht*’den nakleden Armin T. Wegner, *Der Prozeß Talaat Paseha*, s. 1. Yukarıda çevirisini verdiğimiz metne Doğan Akhanlı’nın eserinde de rastlamak mümkündür. Ancak Akhanlı çeviri yaparken cümlelerin anlamını değiştirecek derecede serbest davranmıştır. Buna yukarıdaki kısa metinden iki örnek verebiliriz: Birincisi, metnin aslında “**acı çeken sanık**” olarak geçen ve bizim yukarıda ikinci cümlenin içinde verdiğimiz yeri, Akhanlı “**acı çeken mağdur sanık**” olarak çevirmiştir. Asıl metinde yer almamasına rağmen buraya “mağdur” kelimesi eklenmiştir. İkincisi ise bizim buraya aldığımız metnin ortalarına doğru yer alan “**yarısına yakını imha edilmiş bir halkın**” kısmını “**imha edilmiş bir halkı**” şeklinde çevirmiştir ki, bundan halkın tamamının imha edildiği anlamı çıkmaktadır. Bkz. Akhanlı, a.g.e., s. 9.

Apaçık bir cinayete rağmen mahkemede beraat kararının çıkması Alman basınında değişik tepkilere yol açmıştır. Biz burada bu tepkileri detaylı bir şekilde ele almayacağız. Zira bu konuda müstakil bir araştırma mevcuttur⁴⁷. Ancak Teilirian'ın serbest bırakılmasına dair bir tepkiye burada değinmeden geçemeyeceğiz ki, o da Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Genelkurmay Başkanı sıfatıyla “Tehcir Olayı”nı bizzat takip etmiş ve konuya vakıf olmasından dolayı bu mahkemenin kararına adeta isyan etmiş olan ve bizim bu çalışmanın ekinde aslının fotokopisinden tamamını verdiğimiz Fritz Bronsart von Schellendorf'un yazısıdır. Von Schellendorf şöyle yazıyor: “...Mahkeme katilin akli dengesinin yerinde olmadığını açıkladı. Fakat aynı katilin fantezi dolu ölüm hikayelerini gerçekçi buldu. Garip, çok garip. Ya olaylarla fazla ilgisi olmayan ya da şahit olduklarını söyledikleri hikayeleri sadece “kulaktan duyan” kişiler tanık olarak dinlendiler. Gerçekleri gözleriyle görmüş olan tanıklar davet edilmediler...Belki de okuyucu (böyle bir yargılamanın) zenci devleti Liberya'da olduğunu düşünüyordur. Hayır! (Bu yargılama) yeni Almanya'da, bir Alman Mahkemesinde oldu...”⁴⁸

Peki bu mahkemede neler anlatılmıştı ki, cinayeti işlediği gün gibi ortada ve bunu kabul etmiş olan bir katil beraat ettirilmişti? Hangi anlatılanların gücü buna yetmişti? Yine bu anlatılanların gücü nasıl olmuş da bir buçuk gün zarfında katili davacı, maktulu davalı duruma düşürmüştü? Sahtenin çelişkili ifadeleri üzerine neden gidilmemiş ve mahkeme neden bir buçuk günde bitirilmişti? “Talat Paşa Davası” ile ilgili bu tür soruları çoğaltmak mümkündür. Bu soruların cevabının aranması ile ancak bu ilginç mahkemede olup-bitenlerin anlaşılabilceği kanaatindeyiz. Bu nedenle biz burada önce mahkemede olup bitenlerle başlamak istiyoruz.

Mahkemenin ilk günü öğleden önce sanık Teilirian'ın sorgusu ve şahitlerin ifadesi alınmıştı. Öğleden sonra ise bilir kişi olarak Papaz Johan-

47 Bkz, Ramazan Çalık , “Talat Paşayı Vuran Teröristin Affının Alman basınındaki Yankısı”, Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem – Ankara 2001.

48 Fritz Bronsart von Schellendorf, , “Ein ungesühntes Verbrechen”, Liwa-el İslam, Nr. 4 (1. August 1921), s. 13.

nes Lepsius, General Liman von Sanders ve Metropolit Krikoris Balakian ile⁴⁹ adli bilirkişiler, ikinci günü ise savunma avukatları dinlenmiş, deliller toplanmış, tanıkların yazılı ifadeleri alınarak jürinin kararı alınmıştı.

İki gün sürmüş olan mahkemenin gidişatını savunma avukatlarının stratejileri yönlendirmişti. Savunma avukatlarının stratejisi iki ana noktada toplanıyordu:

1. Bir yandan sanığı temsil ederken, öte yandan ve her şeyden önce Alman İmparatorluğu'nun çıkarlarını temsil etmek⁵⁰, bu yolla hem jüriyi etkilemek hem de Almanya'ya zarar vermemek,

2. Bu davada, Osmanlı toprakları üzerindeki “Ermeni Meselesini” ön plâna çıkartarak konuyu geniş bir alana ve zamana dağıtmak. Böylece hem yıllardır İtilâf Devletleri'nin “Ermeni Meselesi” konusundaki propaganda-ları doğrultusunda fikir beyan ederek savaşı kazanmış güçlerin yanında yer almak, hem duygulara hitap ederek mahkeme jürisi üzerinde etkili olmak, hem de iddia makamının delil toplamasını imkânsız hale getirmek.

Nitekim dava başlar başlamaz sanığın sorgulanmasına geçilmiş ve kimlik bilgilerin sorulmasından hemen sonra konu tehcirin Erzincan'da uygulanaşına çekilmiş ve böylece artık katilin suçu “kasten” mi yoksa “bir anlık ruh hali” ile mi işlediği sorusu yerini, “Ermenilerin öldürülmesi için Talat Paşa emirler verdi mi vermedi mi” sorusunun cevabı mahkemenin gündemini oluşturmuştur. Teilirian'ın sorgusu başladıktan kısa bir süre sonra mahkeme salonuna artık aklın ve hukukun arka plâna itilip, duyguların ön plâna çıkarılmasıyla halisünasyonların, rüyaların anlatıldığı bir

49 Mahkemeye Türk-Ermeni ilişkileri konusunda “bilirkişi” sıfatı ile Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'nın Halep konsolosu olan W. Rössler'de davet edilmişti. Ancak Alman Dışişleri Bakanlığı bu talebi mahkemenin başladığı gün savunma makamına göndermiş olduğu bir yazı ile ret etmiş ve Rössler'in kişisel yorumları hariç tutulmak üzere, yolladığı raporların gerçekleri yansıttığını belirterek, bu raporların yayımlandığını ifade etmiştir. PA-AA, R 13805, Türkiye Nr.159 No. 2, Bd. 20, Konzept, Auswärtiges Amt, Berlin, den 2. Juni 1921. Bu raporların Johannes Lepsius tarafından çarpıtılarak ve tahrif edilerek yayınlanmış olduğuna yukarıda değinmiştik.

50 Mahkeme başkanı Lemberg duruşmayı açar açmaz savunma avukatı Gordon ile aralarında geçen konuşmada, Gordon üzerine basa basa iki defa bu davanın Alman çıkarlarıyla ilgili olduğunu ve burada kendilerinin Alman çıkarlarının da savunucusu olduklarını belirtmiştir. Bkz.: *Der Völkermord...*, s. 2-3.

psikolojik durum hakim olmuştu. Bu duygusal psikolojik durum öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, Teilirian bu durumu değerlendirmek için rüyalarını bile anlatır olmuştu. Buna göre, Teiliran mahkeme başkanına bir gece annesini rüyasında gördüğünü ve annesinin ona Talat'ı öldür dediğini bunun üzerine uzun ve dolambaçlı bir yolculuktan sonra Berlin'e ulaştığını ve Talat Paşanın oturduğu evin karşısında bir odaya taşındığını anlatır. Ancak mahkeme başkanının "annenizi rüyanızda gördüğünüz andan itibaren mi Talat Paşayı öldürmeye karar verdiniz ve bu amaçla Talat Paşanın evinin karşısına taşındınız?" sorusuna "yeni evime taşındığımda annemin bana söylediklerini unuttum"⁵¹ diye cevap vermişti.

Cinayet anını ise şöyle anlatmıştı: "Odamda kitap okuyor, volta atıyordum. Talat'ı önce balkonda sonra sokağa çıkarken gördüm. Talat dışarı çıkarken annemin ruhu tekrar gözümün önüne geldi. Annemin, babamın ve kardeşlerimin öldürülmesinden sorumlu olan bu adam işte önümdeydi... O anda bavulumdaki silahı kaptığım gibi arkasına düştüm ve ateş ettim"⁵². Oysa, bizim yukarıda değindiğimiz gibi, karakolda verdiği ifadesinde "...Talat her sabah dokuza doğru evden çıkardı... Almanya'ya sadece Talat Paşa'yı öldürmek için geldim... Ailem Ermeni tehcirinde öldü. Ben tesadüf eseri ölümden döndüm. Daha o zaman Talat Paşayı öldürmeye ant içtim"⁵³ demişti.

Teilirian anne, baba ve kardeşlerinin öldürüldüğünü iddia ettiği Erzin-can olaylarından sonra Berlin'e kadar nasıl geldiğini mahkemede özetle şöyle anlatmaktadır: "O günden itibaren anne, baba ve kardeşlerimi görmedim. Bu olayda yaralı olarak kurtulduğumda dağda bir Kürt köyüne sığındım. Kürtler bana iyi davrandı. Orada yaşlı bir kadın beni himayesine aldı. Yaralarım iyileşince bana burada daha fazla kalamayacağımı, çünkü Türk hükümetinin yanlarında Ermenileri barındıranları ölümle cezalandırdığını söyledi ve İran'a gitmem tavsiye edildi. İki Ermeni arkadaşımla

51 Der Völkermord..., s. 15 vd.

52 Der Völkermord..., s. 19.

53 Berliner Tageblatt, "Das Verständnis des Mörders Talaats Paschas", Mittwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); Vossische Zeitung, "Die Ermordung Talaat Paschas", Mittwoch, 16. März 1921; Zaptıoğlu, a.g.m., Cumhuriyet, 23 Nisan 1993.

*bazı günler sadece ot yiyerek dağlarda İran'ın yolunu tuttuk. İki yol arkadaşımından biri ot zehirlenmesinden olsa gerek, yolda öldü. Öbürü çok zeki bir adamdı. Gündüzleri uyuyor geceleri yol alıyorduk. Rus ordusuyla karşılaşana kadar yaklaşık iki ay geçti. Üzerimizde Kürt elbiseleri vardı. Ruslar bizi sorguya çektikten sonra serbest bıraktılar. Önce Kafkasya'ya gitmek istedim. Ruslar buna izin verdi. Ancak savaşın olmadığı İran içlerine doğru yöneldim. Sonra arkadaşımınla Tiflis yolunu tuttuk. Ben Salmas'ta hastalanıp bir yıl kaldım. Burada bir kilise bana yemek ve para verdi. Arkadaşım burada beni terk etti. Bir yıldan fazla burada kaldıktan sonra Erzincan'ın Ruslar tarafından ele geçirildiğini duydum. Ailemi ve akrabalarımı aramak için 1916 yılı sonlarına doğru Erzincan'a geri döndüm. Evi-
mizin bir kısmının yerle bir olduğunu kapılarının kırıldığını görünce bayılmışım. Ne kadar süre baygın kaldığımı bilmiyorum. Kendime geldiğimde, şehirde bulduğum iki Ermeni ailenin yanına gittim. Müslüman oldukları için sadece o iki aile kendilerini kurtarabilmişlerdi (Halbuki Müslüman olan Ermeniler de tehcir edilmiştir.). Bir buçuk ay Erzincan'da kaldıktan sonra Tiflis'e, oradan 1919 yılı başlarında İstanbul'a, İki ay sonra Selanik'e, oradan Sırbistan'a, sonra tekrar Selanik'e, oradan 1920 yılı başlarında Paris'e, burada yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra 21 Kasım 1920'de Cenevre'ye, aynı yılın Aralık ayı başlarında ise Berlin'e geldim”⁵⁴.*

Mahkemedeki sorgulaması sırasında Teilirian, 1916 yılı sonlarında Erzincan'a geri döndüğünde ailesinin toprağa gömmüş olduğu 4800 altın lirayı çıkarttığını ve Talat Paşayı katledene kadar bu parayla geçindiğini, yakalandığında üzerinde bulunan 12 000 Markın kaynağının da bu para olduğunu belirtmiştir⁵⁵. Oysa polisteki sorgulamasında “Ermeni asıllı bazı vatandaşlar bana Talat Paşayı öldürmem için para verdi”⁵⁶ şeklinde ifadesini vermişti. Yine karakoldaki sorgulamasında Teilirian bu parayı, elinde hazır bulunan çek aracılığı ile olaydan iki gün önce bankadan temin ettiğini ve olaydan sonra kaçmak amacıyla bu parayı kullanacağını söylemişti⁵⁷.

54 Der Völkermord..., s. 9-15.

55 Bkz. Der Völkermord, s. 10-11.

56 Berliner Tageblatt, “Das Geständnis des Mörders Talaat Paschas”, Mittwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı)

57 Deutsche Allgemeine Zeitung, “Die Ermordung Talaat Paschas”, 16.3.1921 (Akşam Baskısı).

Teilirian'ın polisteki ifadesinde verdiği bilgiler ile mahkemedeki sorgulamasında verdiği bilgilerin çeliştiğini yukarıdaki birkaç örnek ile ortaya koymaya çalıştık. Bu örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Acaba mahkeme heyeti bu çelişkiler üzerine neden gitmedi? Dava neden hemen bir buçuk günde sonuçlandırıldı? Duruşma bir başka tarihe ertelenip, bu zaman zarfında çelişkilerin olduğu noktalarda derinlemesine inceleme ve araştırma yapılamaz mıydı? Zira yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi, Teilirian mahkemedeki sorgulanması sırasında ispatlanması ya mümkün olmayan ya da uzmanların onayına muhtaç bilgiler vermişti (annesini rüyasında görmesi, yerin altında para çıkartması, Kürt köyünde yaşlı kadının yaralarını iyileştirmesi gibi). Diğer yandan bu cinayetin işlenmesi için Teilirian'a kimler yardımcı olmuştu? Muhtemelen iyi organize olmuş bir örgüt Teilirian'a yol göstermişti. Çünkü, Teilirian mahkeme tarafından serbest bırakıldıktan hemen sonra Almanya'yı terk etmiş ve Alman polisinin tüm araştırmalarına rağmen izine rastlanmamıştır⁵⁸. Kanaatimize göre bunun ve yukarıdaki soruların cevapsız kalmasının en önemli nedeni aşağıda ele alacağımız üzere, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya Adalet Bakanlığı'na gönderilmiş olan yazıdaki isteklerdi.

Alman Hükûmeti ve “Talat Paşa Davası”

Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya Adalet Bakanlığı'na 26 Mayıs 1921 tarihli ve üzerine “acil” ibaresi yazılmış önemli bir yazı iletildi. Bu yazıda şöyle deniyordu: *“Bu günlerde başlayacak olan Talat Paşa Davası'nı da bir dizi siyasî meselenin ortaya atılarak kamuoyunda büyük çalkantıların meydana gelmesinden, kamu düzeninin ve daha henüz kurulma aşamasında olan yeni Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin bozulmasından endişe edilmektedir.... Savunma makamının, olayı, Türk hakimiyetinden kurtulmaya ve bağımsızlığını elde etmeye çalışan kahraman ve Hristiyan Ermeni milletinin uğradığı zulümler sonucu ortaya çıktığını iddia ettiği kesin olarak beklenmektedir. Böylece olay politik ve dinî bir zemine*

⁵⁸ Bkz. PA-AA, R 13805, Türki Nr.159 No. 2, Bd. 20, Der Polizeipräsident Abteilung I.A., den 11 August 1921.

çekilmiş olacaktır... Bu bir taraftan kamu düzeninin bozulmasına neden olurken, diğer taraftan da Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Alman-Türk ittifakının Ermeni meselesine yansımalarının gündeme gelmesine neden olabilir. Belki de savunma makamı Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan “Tehcir Olayı” esnasında Alman diplomasisinin tutumu hakkında bilgi bile talep edebilir. Daha da kötüsü mahkeme esnasında, bir Alman dostu olan Talat Paşanın bütün siyasi faaliyetleri ve özellikle Alman İmparatorluğu ile olan ilişkileri gündeme gelebilir... Bu politik nedenlerden dolayı meselenin şu sırada alenen tartışılması tarafımızdan kesinlikle arzu edilmemektedir”⁵⁹.

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın mesajı açıktı; Ermeni meselesi şu sıra kesinlikle tartışma konusu edilmemeliydi ve bu dava kısa sürede kamuoyunu rahatsız etmeyecek ve Alman Hükûmetini zor durumda bırakmayacak bir şekilde sonuçlandırılmalıydı. Zira Ermeni meselesinin tartışılması Alman kamu düzenini bozabilirdi ve daha da önemlisi, mahkeme Alman Hükûmeti'nden tehcirle ilgili soruların cevaplandırılmasında bazı açıklamalar isteyebilir, Alman Dışişleri Bakanlığı'nı zor duruma düşürebilirdi.

Öte yandan “Talat Paşa Davası”nda Mahkeme başkanı olan Lemberg'in duruşmayı açar açmaz savunma avukatı Gordon ile aralarında geçen konuşmada, Gordon'un üzerine basa basa iki defa bu davanın Alman çıkarlarıyla ilgili olduğunu ve burada kendilerinin Alman çıkarlarının da savunucusu olduklarını belirttiğini yukarıda açıklamıştık. Savunma avukatları bir yandan sanığı temsil ederken, öte yandan ve her şeyden önce Alman İmparatorluğu'nun çıkarlarını temsil etmeyi ve bu yolla jüriyi etkilemeyi istiyorlardı. Ayrıca savunma avukatlarının böyle bir stratejiyi takip etmelerinin önemli bir nedeni de yukarıda metninin çeviri özetini ve ekte aslından fotokopisinin tamamını verdiğimiz Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Daire Başkanlığı'ndan Prusya Adalet Bakanlığı'na Talat Paşa Davası

59 PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, St. Pol. An das Preussische Justizministerium, Berlin, den 26. Mai 1921 Zaptçioğlu, çalışmasında Alman Dışişlerinden Prusya Adalet bakanlığına iletilmiş olan bu yazının “Talat Paşa Davası”nın başlamasından bir gün önce olduğunu yazmaktadır (bkz. a.g.m., Cumhuriyet, 22 Nisan 1993). Halbuki bu belge 26 Mayıs tarihlidir ve “Talat Paşa Davası” 2 Haziranda başlamıştır. Aynı hataya Zaptçioğlu'ndan alıntı yapmış olan Babacan da düşmüştür (bkz. a.g.e., s. 214).

ile ilgili gönderilen yazıdır. İşte bu yazı çerçevesinde davayı siyasî bir zemine çekmeme ve Alman çıkarlarını koruma konusunda savunma makamı ile iddia makamı arasında bir söz birliği sağlanmıştı⁶⁰.

Halbuki, duruşmadan önce Talat Paşanın eşi Hayriye Hanımın avukatı ile görüşen mahkeme savcısı: "...*olay adı bir cinayet suçudur. Şayet savunma makamı olayı adı bir cinayet suçu olmaktan çıkarıp politik bir cinayete dönüştürür ve mahkeme heyeti de buna hak verirse, olayın politik yönü ile ilgili belge ve bilgiyi elde etmek için duruşmanın ertelenmesini talep edeceğim.*"⁶¹ sözünü Hayriye Hanım'ın avukatına vermişti. Nitekim mahkeme başladıktan kısa bir süre sonra savunma makamı "Tehcir Olayı"nı gündeme getirerek konuyu siyasî ve dinî bir zemine taşımış, böylece iddia makamını hem hazırlıksız yakalamış hem de Alman çıkarları açısından bu konuda konuşmayı, bilgi ve belge toplamayı uygun bulmayan iddia makamını zor durumda bırakmıştır. Neticede iddia makamına göre, sanığın duruşma esnasında Ermeni tehciri ve Ermeni meselesi ile ilgili anlatıkları hakkında belge ve bilgi toplamak imkânsızdı⁶². Zirâ bu anlatılanların tamamı Alman toprakları dışında -Osmanlı Devleti, İran, Tiflis, Avrupa ülkeleri-, geçmiş zamanda ve savaş esnasında vukua gelmişti. Bir kısmı rüya, bir kısmı hatıra ve bir kısmı da hayal mahsulü olaylardan oluşuyordu. Dolayısıyla iddia makamı duruşmayı erteleme talebinin bir anlam taşımayacağı kanaatine varmıştır. Zaten Alman Dışişleri Bakanlığı da kamu menfaati gereği duruşmanın hemen bitirilmesini istiyordu.

Şimdi, bir taraftan Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesinde "mazlum Ermenilerin Anadolu topraklarında katledilmesi" duruşmasına dönen "Talat Paşa Davası" görülürken, diğer taraftan bahsi geçen dönemde Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Alman Hükûmeti bu konuda kendisine sorulmamasını istiyordu. Kanaatimizce, Alman Hükûmeti'nin böyle önemli

60 Bkz. PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, St. S. Pol. zu III T 644.

61 Bkz. PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, Im Namen des Türkischen Klubs, Berlin, 4. Juni 21.

62 PA-AA, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, Abschrift zu III T 971/21, Berlin, den 15 Juli 1921.

bir konuda kendisine soru sorulmasını istememesinin nedeni Almanya'nın tehcir olayında oynadığı veya İtilaf Devletlerinin Almanya'ya yüklemek istedikleri rolle ilgilidir. Zira İtilâf Devletleri'nin “Tehcir Olayı”nı kendi politik, ekonomik ve stratejik çıkarları doğrultusunda kullanacaklarını daha önceden bilen Almanya, Birinci Dünya Savaşı sona erdikten hemen sonra, “Tehcir Olayı” ile ilgisi olmadığını ispatlamak için çeşitli bilimsel⁶³, ve siyasi çalışmalara başlamıştı. Peki acaba gerçekten Almaya “Tehcir Olayı”nda etkili olmuş muydu? Osmanlı hizmetindeki Alman subaylar tehcirin uygulanmasında görev almışlar mıydı?

Osmanlı Devleti'nin Ermenileri tehcir etmeye başlamasıyla birlikte, İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere ve Fransa, başlattıkları yoğun bir propaganda ile, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin kendi toprakları üzerinde yaşayan Hristiyanları yok ederek, savaştan sonra sadece Müslümanlardan oluşan bir devlet kurmayı hedeflediklerini ileri sürüyorlar⁶⁴, böylece bu savaşta tarafsız kalmış olan Hristiyan Avrupa devletlerini ve özellikle de henüz harbe girmemiş olan Amerika Birleşik Devletleri'ni kendi saflarında savaşta sokmayı hedefliyorlardı. Bu amaçla Amerikan misyonerlerinin etkin propagandası, ardından İngilizlerin Osmanlı cephelerinde zaafiyet yaratma düşüncesi bir araya gelince tehcir “mazlum Hristiyan Ermenilerin kıyımı ve sürülmesi” olarak çok daha farklı boyutlarda dünya kamuoyuna

63 Birinci Dünya Savaşı sona erdikten hemen sonra 1919 yılı içerisinde Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dr Solf'un, Johannes Lepsius'u arayarak, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni meselesi ile ilgili belgeleri yayımlayarak Alman diplomasisinin Ermeni meselesindeki tutumunu ortaya koymasını istemesi ve Lepsius'un bu belgeleri seçerek yayınlaması ve Almanların Ermenilerin tehcirinde katkıda bulunmadıklarını iddia etmesi, yukarıda belirttiğimiz Almanya'nın kendisinin Tehcir Olayı ile ilgisinin olmadığını ispatlamaya çalışması çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Lepsius'un bu çalışması hakkında aşağıda daha detaylı bilgi verilmiştir. Ayrıca Almanya'nın “Ermeni Meselesi” ile ilgili suçlamalarda kendini aklama çalışmaları hakkında detaylı bir araştırma için bkz. Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

64 İtilâf Devletleri'nin bu şekildeki propagandalarını, Taner Akçam doğru kabul edip daha da ileri gitmiş ve Tehcir olayı ile Nazi Almanya'sındaki Yahudi soykırımını (Holocaust) arasında anlaşılması güç bir bağlantı kurmuştur (Bkz. Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 114 vd.). Bununla da yetinmeyen Akçam, İttihatçıların Anadolu'yu Türkleştirme politikası sonucu tehcirin gerçekleştiğini savunarak şöyle demektedir: “...bazı kesimlerin iktisaden zenginleşmelerinin yanı sıra asıl büyük fayda (tehcirden kaynaklanan fayda) Anadolu toprakları üzerinde ulusal devletin kurulma koşullarının oluşturulması noktasında elde edilmiştir...” (Bkz. Akçam, a.g.e., s. 123 vd).

duyurulmuştu⁶⁵. İtilâf Devletleri'ne göre, "Tehcir olayı"nı Almanlar düşünmüş, Osmanlı Devleti uygulamış⁶⁶ ve Osmanlı Devleti hizmetindeki bir kısım Alman subay ve diplomatta Ermenilerin tehcir edilmesinde Osmanlı Devletine yardım etmişlerdi⁶⁷. Bu propagandalarıyla İtilaf devletleri hem Osmanlı Devleti'ni hem de Almanya'yı, Hristiyanlığı kabul eden ilk milletlerden biri olma özelliğine sahip Ermenileri yok eden iki devlet olarak dünyaya tanıtıyorlardı.

Almanya, bir yandan müttefik olduğu Müslüman Osmanlı Devletini kendi saflarında tutmaya çalışırken⁶⁸, diğer yandan da bu olayları Hristiyan-Müslüman çatışması şablonuna koymak isteyen ve bu yönde propaganda yaparak, diğer tarafsız devletler üzerinde etkili olmaya çalışan, İtilâf Devletleri'nin propaganda furçasına karşı koymaya çalışıyordu. İtilâf Devletleri'nin propagandası ile müttefik Osmanlı Devleti arasında kalan Almanya'nın Ermenilerin tehciri konusundaki diplomatik tutumunu en iyi

65 Celalettin Yavuz, "Ermenilerin Arkasında Hep Birileri mi Olacak?", **Kök Araştırmalar** (Ayrı Basım), C. III, S.1 (Bahar 2001), s. 21.

66 Savaşın sonra Fransa'da "Tehcir Olayını" ele alan yayınlarda "Tehcir Olayı'nın Alman kökenli" olduğu iddiaları yer almıştır. Bkz. Zaptçioğlu, a.g.m., **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1993.

67 Ermenilerin tehciri esnasında İngiliz basınında başta Almanya'nın Halep Konsolosu von Rößler olmak üzere, Urfa, Antep ve Muş bölgelerinde görev yapan bazı Alman diplomat ve subayların, tehirci tabi tutulan Ermenilerin öldürülmesinin de Osmanlı yetkililerine yardım ettiklerine dair haberler çıkmıştır. Savaşın hemen sonra Alman diplomasisinin "Tehcir Olayı"ndaki rolünü ortaya koymak için, "Ermeni Meselesi" ile ilgili Alman arşiv belgelerini yayınlamış olan Johannes Lepsius, yukarıda belirtilen yerlerde Almanların "Ermenilerin öldürülmesi" olaylarına karışmadıklarını ortaya koyduğunu iddia etmiştir (Bkz. Johannes Lepsius, **Deutschland und Armenien 1914-1918. Sammlung Diplomatischer Aktenstücke**, Der Tempel Verlag, Potsdam 1919, s. LV-LXI). Ancak Lepsius'un bu eserinin güvenilir olmadığı ve yayınladığı belgeleri tahrif ettiği bilinmektedir. Bkz. Mustafa Çolak, "Kaynak Kritisliği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği-", **Belleten**, C. LXVI, S. 247, Ankara 2003. s. 967-985. Türkiye'yi ve Türkleri iyi tanıyan ve bu konuda çok sayıda araştırması bulunan Gotthard Jäschke, Lepsius'un yukarıda adı geçen eseri hakkında şunları yazıyor: "...Lepsius bu çalışmasıyla; Alman Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konsoloslari aracılığı ile Ermenilerin durumunu iyileştirmek ve kolaylaştırmak için hemen hemen her şeyi yaptığını ve dolayısıyla Almanya'nın 'Ermenilerin yazgısından' tamamen suçsuz olduğunu kanıtlamak uğraşı içerisinde..." Jäschke, Gotthard, "Johannes Lepsius. Zum Hundertsten Geburtstag am 15 Dezember", **Die Zeichen der Zeit (Evangelische Monatsschrift für Mitarbeiter der Kirche)**, 12 (1958). S. 448'den nakleden Selami Kılıç, "Bazı Alman Çevrelerindeki "Soykırım" İddialarına Eleştirel Bir Yaklaşım", **Yeni Türkiye**, 2001/37, s. 332.

68 Zira Çanakkale Muharebeleriyle birlikte Alman siyasî çevrelerinde Osmanlı Devleti'nin ayrı bir barış imzalayarak savaştan çekileceği endişesi yaygınlaşmıştı (bkz. Muatafa Çolak, "Çanakkale Savaşı'nda Yalnız Bırakılan Bir Müttefik: Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Yardım Çabaları", **Türkler**, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 377-383).

İstanbul’daki Büyükelçisi Wangenheim’in 4 Temmuz 1915 tarihli memorandumu ortaya koymaktadır. Hem Osmanlı Dahiliye ve hem de Hariciye Nezareti’ne gönderilen bu memorandumda Wangenheim, Osmanlı Devleti’nin Doğu Anadolu’da Ermenilere karşı almış olduğu askerî tedbirleri desteklemeye devam ettiklerini, ancak suçlular ile suçsuzları iyi ayırt etmek gerektiğini, aksi takdirde İtilaf Devletleri’nin bundan yararlanarak, özellikle bağımsız devletler nezdinde propaganda yapıp kendilerini zor durumda bırakabileceklerini belirterek: “...Savaş sona erdikten sonra, yabancı güçlerin Ermeni meselesini yeniden bahane ederek, Türkiye’nin içişlerine karışacakları tahmininde bulunmak zor değildir. Onun için Büyükelçilik (Almanya), tehcir edilmiş olan Ermenilerin hem tehcir sırasında hem de iskan edildikleri yerlerde, canlarını ve mallarını emniyete almak tedbirlerin alınmasını acele olarak gerekli görmektedir”⁶⁹ demek suretiyle, hem Osmanlı Devleti’ni kırmamaya, hem de İtilâf Devletleri’nin Almanya’yı suçlu göstermeye çalışan propagandalarına engel olmaya çalışıyordu. Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanlar, bir taraftan Kafkas Cephesinde Rus ve Ermeni birliklerine karşı savaştan Osmanlı ordusuna destek verirken diğer taraftan da Almanya’daki Ermeni derneklerine ve Ermeni din adamlarına destek vermesi de, ancak Almanya’nın yukarıda belirttiğimiz politikası ile açıklanabilir⁷⁰.

69 Çolak, Mustafa, *Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası 1914-1918*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1999, s.137

70 Ermenilerin bu derneklerinden bir tanesi olan Deutsch-Armenische Gesellschaft (Alman-Ermeni Derneği) in başkanı olan Johannes Lepsius, Alman siyasilerinden de aldığı destekle Birinci Dünya Savaşı boyunca zaman zaman İstanbul’a gelerek, Ermenilerin tehciri konusunda Alman Büyükelçisi, Enver Paşa ve Talat Paşa gibi kişilerle üst düzey görüşmeler yapmıştır (Bkz. Çolak, “Kaynak Kiriği ve Tehcir Olayında Belge Tahriyatı –Johannes Lepsius Örneği–”, *Bellefen*, C. LXVI, S. 247, Ankara 2003. s. 971 vd.). Aynı dernek Talat Paşa Davası” esnasında ve sonrasında Alman basınında neşrettiği yazıtlarla ve mahkemede katilin savunmasına yardımcı olmakla önemli bir rol oynamıştır. Hem bu derneğin propagandasına karşılık vermek hem de katilin serbest bırakılmasıyla Türk tarafının uğradığı mağduriyeti dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla Almanya’da yaşayan bazı Türk aydınları tarafından da bazı neşriyatta bulunulmuştur. Bunlardan özellikle iki tanesi “Talat Paşa Davası” ve “Ermeni Meselesi” hakkında detaylı bilgi vermektedir: Bkz. Emir Schekip Arslan, *Das armenische Lügengewebe. Frivole Haltung der Gönner Armeniens*, Morgen- und Abendland Verlag, Berlin 1921 ve Mansur Rifat, *Das Geheimnis der Ermordung Talaat Paschas. Ein Schlüssel für das englische Propagandasystem*, Morgen- und Abendland Verlag, Berlin 1921.

Nitekim “Talat Paşa” davası görülürken bilirkişi olarak mahkemeye çağrılmış ve görüşlerini belirtmiş olan Johannes Lepsius, “Ermeni katliamları” ile ilgili olarak bu mahkemede şahitlerin ve sanığın anlattıklarının tamamen doğru olduğunu, ancak İtilaf Devletleri’nin propaganda ettikleri gibi Almanya’nın bu olayda bir suçu olmadığını, bilâkis Almanya’nın Ermenileri korumaya çalıştığını, bunun belgelerinin Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nde mevcut olduğunu beyan etme gereği duymuştur⁷¹. Başka bir ifade ile “bilirkişi” Lepsius Alman İmparatorluğunu savunma görevini üstlenmiştir. Yine mahkemenin bir başka bilirkişisi Liman von Sanders ise sanığın ve şahitlerin ifadelerine katılmamakla beraber, Alman makamlarının Ermenilere karşı yapılan uygulamaları engellemek için girişimlerde bulunduğunu ifade ederek, şöyle devam etmiştir: “...Alman hükûmeti bu meseleye (Tehcir Olayı) ilişkin olarak elinden gelen her şeyi yapmıştır. Fakat çok zor bir işti. Alman Büyükelçisi Graf Metternich’in Ermenilere karşı yürütülen uygulamalara karşı kararlı bir protestoda bulunduğundan özel olarak haberdarım”⁷² diyerek o da Alman İmparatorluğu’nu savunma gereği duymuştur.

Alman Hükûmeti, “Tehcir Olayı” esnasında düştüğü ikileme -bir yandan müttefiki olduğu Müslüman Osmanlı Devleti’ni kendi saflarında tutmaya çalışırken, diğer yandan da bu olayları Hristiyan-Müslüman çatışması şablonuna koymak isteyen ve bu yönde propaganda yaparak, diğer taraf-sız devletler üzerinde etkili olmaya çalışan, İtilâf Devletleri’nin propaganda furçasına karşı koymaya çalışmak- benzer bir durumu “Talat Paşa” davasında, katilin serbest bırakılmasıyla yaşadı. Alman Hükûmeti, bir taraftan savaşı kaybetmiş ve yeniden yapılanmaya çalışan Almanya’nın çıkarları için, “Talat Paşa Davası”nın bir an önce sonuçlandırılmasının gerekliliğine inanırken, diğer taraftan sadece Osmanlı Devleti’nin değil, bütün İslâm dünyasının etkili şahsiyeti Talat Paşanın katilinin serbest bırakılmasının Türklerde ve İslâm dünyasında bırakacağı olumsuz “Alman ima-

71 Bkz. Der Völker mord..., s. 56-61.

72 Bkz. Der Völker mord..., s. 62.

ji”nın düzeltilmesi yönünde çaba harcıyordu. Zira “Talat Paşa Davası” sonucundan memnun olmayan İslâm ülkelerinden Alman Hükûmeti’ne önemli tepkiler geliyordu⁷³.

Talat Paşa ve Tehcir Olayı

Teilirian’ın avukatlarının, Teilirian’ın yargılandığı mahkemeyi “*Talat Paşanın Ermeni katliamlarından dolayı yargılandığı bir salona*” dönüştürmeyi amaçladıklarını ve bunda da başarılı olduklarını yukarıda ifade etmiştik. Dolayısıyla bu mahkemede ve mahkeme haberlerini veren dünya basınında Talat Paşa, Tehcir olayındaki rolü ile tartışılmaya başlanmıştı.

Bilindiği gibi, Ermenilerin tehcirine dair Dahiliye Nezareti’nin tezkeresi Meclisi-i Vükelâ’dan 30 Mayıs 1915’de çıktığında Talat Paşa Dahiliye Nazırı ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen liderlerindendi. “Tehcir Olayı” İtilaf Devletleri’nin propagandası ile “*mazlum Hristiyan Ermenilerin kıyımı ve sürülmesi*” olarak dünya kamuoyuna tanıtılınca, Talat Paşa, Ermenilerin tehcir işlemlerini yürütmüş olan Dahiliye Nezaretinin nazırı olarak bu olaydan sorumlu önemli bir yetkili duruma gelmişti. Üstelik Osmanlı Devleti’ni Birinci Dünya Savaşı’na sokan İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri, Osmanlı Devleti’nin bu savaştan yenik çıkmasıyla birlikte yurdu terk etmişler ve cemiyet dağılmaya başlamıştı. İstanbul İtilâf Devletleri tarafından işgale uğrayınca İstanbul Divan-ı Harbi Örfi’de İttihat ve Terakki İleri gelenleri yargılanmış idam cezası da dahil değişik cezalara çarptırılmışlardı. Talat Paşa da bu mahkemelerde yargılanmış ve Enver Paşa, Cemal Paşa ve Dr. Nazım ile birlikte giyaben idam cezasına çarptırılmıştı. Unutmamak gerekir ki, İstanbul Di-

73 Örneğin Hindistan Müslümanlarının Alman Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir yazıda, “Talat Paşa Davası” sonucunda Teilirian’ın serbest bırakılmasından Alman Hükûmeti’nin de memnun olmadığını basına ve İslâm ülkeleri halklarına açıklaması gerektiğini, aksi taktirde siyasi ve adif olan bu konunun ekonomik boyutunun da olabileceği ve şimdiye kadar Almanya’ya sempati ile bakan Hindistan Müslümanlarının bundan böyle Almanya ile ticaret yapmaya olumsuz bakabilecekleri belirtilmiştir. Bkz. PA-AA, R 78588, Türkiye, Rechtswesen 16 sđh, Bd. 9, Auswärtiges Amt an den Herrn Reichminister, Berlin, den 30. Juni 1921. Ayrıca Berlin’de yaşayan İslâm ülkelerinin temsilcileri (Mısır, Arap, Azerbaycan, Hindistan, İran Tatar ve Türk) Teilirian’ın serbest bırakılmasının hemen ertesi günü, 4 Haziran 1921 günü bir araya gelerek Alman devlet başkanına sert bir dille yazdıkları bir mektupta “Talat Paşa Duruşmasının sonucunun adil ve hukukî olmadığını” belirterek, kararın revize edilmesini istemişlerdir. Bkz. PA-AA, R 13805, Türkiye Nr.159 no 2, Bd. 20, Berlin, den, 4. Juni 1921.

van-ı Örfi’de görülen davalar ve alınan kararlar, Batılı güçlerin İstanbul’u işgal ettikleri ve zafer kazanmış taraf olarak kendi hukuklarını egemen kılmaya çalıştıkları bir döneme denk gelmektedir. Ayrıca bu yargılamaların önderliğini yıllardır muhalefette kalmış olan Hürriyet ve İhtilaf Partisi ile İstanbul’da İttihat ve Terakki sonrası kurulmuş olan Padişah yanlısı hükümetler yapıyorlardı. Dolayısıyla bu yargılamaların tarafsız ve bağımsız olduğunu söylemek oldukça güçtür⁷⁴.

İstanbul Divan-ı Örfi’de görülen davalar ve alınan kararlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen lideri Talat Paşanın, cemiyeti ile birlikte “Tehcir Olayı”ndaki etkinliğine burada detaylı olarak girmeyeceğiz. Burada konuyu sınırlandırarak, Talat Paşa bağlamında ele aldığımızdan, Talat Paşayı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Ermenilerin tehciri konusundaki düşünce ve eylemlerinden ayırarak sadece onun tehcir hakkındaki şahsî faaliyetlerini irdelemeye çalışacağız.

Talat Paşa cinayetinin katili Teilirian’ın karakoldaki ilk sorgusunda cinayeti “Tehcir Olayı”ndan dolayı işlediğini açıklaması üzerine, Alman gazetelerinde “Tehcir Olayı”nda Talat Paşanın kişisel etkinliği konusunda haberler ve yorumlar çıkmaya başlamıştır. Hatta Talat Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ileri gelen diğer yöneticilerinin “Tehcir Olayı”ndaki rolleri karşılaştırılmıştır. Cinayetten bir gün sonra Berliner Tageblatt şöyle yazmaktadır: “...Ermenistan’daki o korkunç olaylardan dolayı ona (Talat Paşa) suçluluk duygusu, suç hissi yüklenemez. Bu halkın (Ermeniler)

74 İstanbul Divan-ı Harbi Örfi’de yargılanan sanıklara atfedilen suçlar ve Talat Paşanın bu suçlamalara karşı cevabı hakkında geniş bilgi için bkz. **Talât Paşanın Anıları**, Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1990, s. 149-182. Taner Akçam ise bizim bu mahkemelerin bağımsız ve tarafsız olamayacaklarına dair yukarıda belirttiğimiz nedenlere katılmayıp, bu mahkemelerin Ermeni soykırımını belgelediklerini ve bu yönü ile insan haklarına katkıda bulunduğunu iddia etmektedir (Bkz, Akçam, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu. İttihat ve Terakki’den Kurtuluş Savaşı’na**, İmge Yayınları, Ankara 1999). Hatta iddiasını biraz daha ileri götürerek: “...*(Bu yargılamaların) önemi sadece Osmanlı topraklarında 1915-7 yılları arasında işlenmiş cinayetler ve katliamlar hakkında son derece önemli bilgi ve belgeleri gün ışığına çıkartması ile sınırlı değildi. Bu yargılamalar ve bununla paralel Paris Barış Görüşmelerinde yürütülen tartışmalar, daha sonra Nazilerin yargılanması için Nürnberg’de kurulan mahkemelerin hukuki temelleri için önemli bir “ön hazırlık” niteliği de taşıdılar*” diye yazmak suretiyle (Bkz. Akçam, Taner, **Ermeni Tabusu Aralanırken: Diyalogdan Başka Bir Çözüm Var mı?**, Su Yayınları, Ankara 2000, s. 73) bu yargılamalar ile üst düzey Nazilerin yargılandığı Nürnberg mahkemeleri arasında anlamsız bir bağ kurarak anakronizm hatasına düşmektedir.

yok edilmesine, Talat Paşanın komitenin (İttihat ve Terakki) diğer üyeleri ve Enver'in aç gözlü, ganimet avcısı akrabalarından daha az katkıda bulunduğu kabul edilmelidir...”⁷⁵. Yine aynı günkü gazete, Johannes Lepsius'un Alman Dışişleri Bakanlığı ile anlaşarak, bu bakanlık bünyesinde bulunan ve Osmanlı toprakları üzerinde Birinci Dünya Savaşı esnasında vuku bulan Ermeni olayları ile ilgili yayınlamış olduğu belgelere dayanarak (Lepsius'un bu belgelerinin tahrif edilmiş olduğuna yukarıda dipnot 67'de değinmiştik) şunları yazmıştır: “...Alman Büyükelçiliği'nde görevli Dr. Mordtmann ile bir görüşmesinde (Talat Paşa) içteki düşmanı tamamen temizlemeyi ve Dünya Savaşı'ndan bu yolla faydalanmayı düşündüğünü söylemiştir...”⁷⁶ Böylece gazete Talat Paşayı “Osmanlı toprakları üzerindeki gayrimüslimleri yok ederek” Osmanlı'nın devamını ve birliğini sağlanmaya inanmış bir politikacı olarak görmekte, bu yönü ile Talat Paşayı İspanya kralı II. Filip'e benzetmektedir. Ancak buna rağmen Talat Paşanın Ermenilerin tehciri konusunda Enver Paşanın akrabalarından ve İttihat ve Terakki'nin diğer ileri gelenlerinden daha ılımlı olduğunu yazmaktadır.

Talat Paşanın hayatını konu alan aynı günkü Berliner Tageblatt, onun mücadeleci ve inandığı yolda yılmadan savaşan yapısına işaret ederek, bu özelliğinden dolayı, onun fanatik derecede hayranlarının ve nefret edenlerinin olduğuna dikkat çekmektedir. Bu açıdan Ermenilerin ondan aşırı derecede nefret ettikleri ve cinayet in bu nefret in ürünü olduğu üzerinde durmaktaydı. Aslında Talat Paşa “Tehcir Olayı”na başta karşıydı. Ancak Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asker kanadı onu Ermenilerin tehcir edilmesine ikna etmeyi başarmışlardı. Zira bu askerî bir gerekliliktir. Talat Paşa ikna olduktan sonra bütün gücüyle Ermeni tehciri konusunda çalışmıştır⁷⁷. Tehcir esnasında yolda meydana gelen iase sıkıntısının gi-

⁷⁵ Bu iki cümle nin Almanca aslı şöyledir: “...Ein Schuldgefühl, ein Empfinden für die Schrecklichkeit des in Armenien verübten, dürfte nicht auf ihm gelastet haben, und man konnte auch annehmen, da? er an dieser Austilgung eines Volkes weniger beteiligt gewesen sei als die beutegierige Verwandtschaft Envers und andere Leute des Komitees...” Bkz. Berliner Tageblatt, “Das Ende Talaats”, Mittwoch 16. März 1921.

⁷⁶ Almanca aslı “...gegenüber dem Botschaftsmitgliede Dr. Mordtmann – die Absicht ‘mit den inneren Feinden gründlich aufzuräumen’, und den Weltkrieg dafür zu benutzen, ausgesprochen hat...” Bkz. Berliner Tageblatt, “Das Ende Talaats”, Mittwoch 16. März 1921.

⁷⁷ Bkz. Berliner Tageblatt, “Talaat Pascha”, Mittwoch 16. März 1921.

derilmesi ve tehcire tabi tutulan Ermenilerin can güvenliğinin sağlanması için en fazla çalışanlardan biri de Talat Paşa idi. Talat Paşa, Ermenilerin iâşe ve can güvenliğinin sağlanması için yerel makamlara telgraflar ile emirler vermiş ve Osmanlı merkez yönetiminin, Ermenilerin tehcirden dolayı zarar görmemesi için ciddi bir şekilde çalıştığını ispatlamak için bu telgraflarının bir kısmının kopyalarını müttefik Alman İmparatorluğunun İstanbul'daki Büyükelçisine de vermiştir.⁷⁸

"Talat Paşanın yargılanmasında" karar çıkıp katil serbest bırakıldıktan bir gün sonra Berliner Tageblatt'da Dr. Ernst Feder ismiyle yayınlanan yazıda Talat Paşanın Ermeni tehcirinde kişisel olarak ne kadar sorumlu olduğu sorusu soruluyordu. Yazar bu makalesinde, Almanya'daki diğer yazarların çoğunda olduğu gibi⁷⁹ Lepsius'un belgelerini doğru kabul ederek Talat Paşanın "*Birinci Dünya Savaşı'ndan faydalanarak içteki düşmanı tamamen temizleme*" gibi bir düşüncesi olduğunu ve bu yolla Osmanlı topraklarındaki bütün gayri Müslimler konusuna nihai çözüm getirileceğine inandığını belirtmektedir⁸⁰.

Lepsius'un kendisi ise, "Talat Paşa Davası" mahkemesi esnasında "bilirkişi" sıfatı ile verdiği ifadede "*Tehcir kararı Genç Türkler Komitesi tarafından alındı. Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından plânlanarak, Genç Türk teşkilâtları tarafından uygulandı...*"⁸¹ demek suretiyle Talat Paşanın baştan beri Ermenilerin tehcirine taraftar olduğunu belirtiyor ve devam ediyor: "*...Vahşeti (Ermeni tehciri) engellemek için en küçük bir girişimde dahi bulunmayan, komitenin ruhu ve güçlü kişisi Talat, imha emrini veren kişidir. Türk ve Alman belgeleri bunu kanıtlamaktadır...*"⁸².

78 Bkz. Bkz. PA-AA, Türkei 183, Armenien, Bd. 38, Kaiserlich Deutsche Botschaft an Seine Exzellenz den Reichskanzler Herr von Bethmann Hollweg, Pera, den 4. September 1915; PA-AA, Türkei 183, Armenien, Bd. 38, Kaiserlich Deutsche Botschaft an Seine Exzellenz den Reichskanzler Herr von Bethmann Hollweg, Pera, den 25. September 1915.

79 Örneğin bkz. *Vossische Zeitung*, Freitag 3. Juni 1921

80 Feder, Ernst, "*Die Lehre des Talaat Prozesses*", *Berliner Tageblatt*, Sonnabend, 4 Juni 1921

81 *Der Völkermord...*, s. 56.

82 *Der Völkermord...*, s. 60.

Lepsius'un burada bahsettiği ve “komitenin ruhu ve güçlü kişisi Talat, imha emrini veren kişidir” savını dayandırdığı Türk ve Alman belgelerine Tarih metodolojisindeki kaynak kritiği çerçevesinde baktığımızda bu belgelerin güvenilir olmadığını görmekteyiz. Zira bahsi geçen Alman belgeleri, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki belgelerdir ki, bunların Lepsius tarafından çarpıtılarak ve tahrif edilerek yayınlanmış olduğuna yukarıda değinmiştik Lepsius'un ifadesinde bahsi geçen Türk belgelerinden kastedilen Talat Paşanın İstanbul Divanı Örfide yargılanması sırasında mahkemeye sunulan belgelerdir ki, bu belgelerde yine aynı şekilde güvenilir değildir. Zira yukarıda da değindiğimiz gibi İstanbul'daki yargılamalar sırasında, İstanbul İtilâf Devletleri işgali altında idi. Nitekim Berlin'deki mahkemenin bir başka bilirkişisi ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'nde en üst düzeyde komutanlıklarda bulunmuş olan Liman von Sanders “...Ben, Ermenilere ilişkin olarak Talat tarafından imzalanmış bir emir kesinlikle almadım...”⁸³ diyerek Lepsius'un iddialarını kabul etmemiştir.

Talat Paşa, daha hayatta iken, kendisine ait “Tehcir Olayı” konusundaki tüm suçlamaların dünya kamuoyunda giderek artması üzerine, Ermeni meselesi konusunda kendisini savunmak zorunda kalmıştır. Ancak kimliğini gizlediği için kamuoyuna açıklamalar yapamıyor, sadece yaptığı özel görüşmelerde bu konuda bilgiler veriyordu. Ateşkesin ilânından bir süre sonra Talat Paşa, İngiliz ajanı Aubrey Herbert'e bir mektup yazarak, “...Ermeni kıyımından sorumlu tutulmaması gerektiğini, bunu kanıtlayacak durumda olduğunu ve kanıtlamayı çok istediğini...” belirtiyor ve görüşme talebinde bulunuyordu⁸⁴.

Talat Paşanın bu görüşme isteği ancak 1921 yılının Şubat ayı sonlarında gerçekleşmiştir. Almanya'nın Hamm ve Düsseldorf şehirlerinde gerçekleşen bu görüşmelerde Talat Paşa adeta kendisinin, İttihat ve Terakkinin ve bu partinin icraatlarının savunucusu olmuş ve İngiltere ile Türkiye arasında iyi ilişkilerin kurulmasına Herbert'i ikna etmeye çalışmıştı. Her-

83 Der Völkermord..., s. 62

84 Talat Paşanın Anıları, Yay.Haz. Mehmet Kasım, Say Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1986, s. 182.

bert'e göre Talat Paşa bu görüşmelerde, Ermenilerin tümüyle yok edilmesine her zaman karşı olduğunu anlatmıştı. Talat Paşaya göre böyle bir şey yapılamazdı; Çünkü bu tür yöntemleri uygulamaya kalkışan bir ülke uygarlıkla arasındaki bağları koparmış olurdu. Paşa, buna karşı çıktığını, hatta Ermeni meselesi ile ilgili olarak suçlu birkaç Türk ve Kürdün idam edilmeleriyle sonuçlanan soruşturmanın açılmasını sağladığını, ancak her ikisinde de Almanlarca yenilgiye uğratıldığını söylüyor ve İngiltere'den maddiyonun sadece bir yüzünün görüldüğünü belirtiyordu. Ayrıca Talat Paşa, savaş başlamadan Ermenilerle değişik defalar görüşüldüğünü, kendilerinin Ermenilere çok geniş azınlık hakları vermeyi istediklerini (otonom verilemezdi. Çünkü Kafkasya'daki sürgün Ermeniler dönseler bile Ermeni nüfusu hiçbir Osmanlı ilinde çoğunluk teşkil etmiyordu) ve hatta Ermenilerin yoğun oldukları bölgelere bir İngiliz valisi bile düşündüklerini, ancak bütün bunlara rağmen savaşın başlamasıyla birlikte Ermenilerin, Osmanlı Devleti'ni arkadan vurduklarını ve düşmanla birlikte hareket ettiklerini söylüyordu⁸⁵. Talat Paşa bunları Herbert'e anlatmakla Osmanlı Devleti'nin, Ermenileri tehcir etmekteki haklılığını ortaya koymaya çalışıyordu.

Kanaatimizce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Osmanlı Hükûmeti'nin önde gelen siyasî bir lideri olarak Talat Paşa, başlangıçta Ermenilerin tehcir edilmesine karşıydı. Zira böyle bir durum Osmanlı Devleti'ni başta müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan olmak üzere, hem savaşta tarafsız kalmış devletler nezdinde hem de İtilaf Devletleri karşısında zor duruma düşürecekti. Talat Paşa, tehcirin gerçekleşmesinin o günkü Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlarda mümkün olmayacağını da belirterek "... ben bu kanunun (Göç ve İskân) tamamıyla uygulanmasına karşıydım...Geleceği düşünerek bu kanunun uygulanmamasında ısrar ettim ve yürürlüğe girmesini geciktirmeyi de başardım..."⁸⁶ demek suretiyle tehcir konusunda başlangıçtaki tutumunu ortaya koymuştur. Ancak tehcir askerî açıdan zorunlu bir hal alınca, Talat Paşa askerî yetkilerin raporları doğrultusunda tehcire destek vermiştir.

85 Talât Paşanın Anıları, s. 183-203.

86 Talât Paşanın Anıları, s. 81-82.

Sonuç

Talat Paşa anılarında, Ermeni çetelerin Müslüman kadın, çocuk, ve erkekleri vahşice katlettiklerini Rus subayların raporlarına dayanarak anlattıktan sonra şöyle devam etmektedir: “...Bütün bu vahşilik ve cinayetler karşısında savaşı kazananlar susuyor ve eylemleri yapanları alkışlıyorlar. Demek ki dünyada, biri kazananlara, biri yitirenlere özgü olmak üzere iki türlü adalet varmış. Gerçekte yalnız bir tek adalet bulunmalı; bu adalet uygulanmadığı taktirde yerine getirecek manevî bir güç vardır ve zaman da uygulanmasına engel olamayacaktır.”⁸⁷ Talat Paşanın bu görüşlerinin ne denli isabetli olduğu, Teilirian’ın Berlin’deki yargılanmasında kendini bir kere daha göstermiştir. Cinayet işlemiş bir sanık savaşı kazanan güçlerin etkisiyle alkışlanmış ve “kazananlara özgü bir adaletle” serbest bırakılmıştır. Maktul ise “kaybedenlere özgü bir adaletle” yargılanmış ve mahkum edilmiştir. Zira Birinci Dünya Savaşı’nı hem Talat Paşa hem de onun Almanya’daki dostları kaybetmiştir.

Teilirian’ı yargılayan mahkemeye bakıldığında, “bilirkişi” sıfatıyla mahkemede görüş beyan eden ve görüşleriyle jüri üyelerini önemli ölçüde etki altında bırakan Papaz Johannes Lepsius’un, ve Mareşal Liman von Sanders’in tehcir konusunda “bilirkişi” olabilecek niteliklere sahip olmadıklarını görmek mümkündür. Lepsius’un, gerek tehcir öncesi ve gerekse tehcir sonrası bitmek tükenmek bilmeyen Türk düşmanlığı, fanatizmi sergileyen tutumu dolayısıyla konuya tarafsız yaklaşması düşünülemezdi. Lepsius, zaman zaman Osmanlı Devletine seyahatler yapmakla beraber Doğu Anadolu’daki askerî ve siyasî gelişmeleri daha çok Almanya’dan takip etmiş ve tehcir ile ilgili Alman belgelerini taraflı bir şekilde kullanarak tahrif etmiştir. O Kafkas Cephesi ve Doğu Anadolu’daki gerçek durumu yaşamamış, olayları kendisinin de bir parçası olduğu Almanya’daki Ermeni dernekleri penceresinden “takip” etmiştir. Sanders ise Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Harbiye Nezareti emrinde “Alman Askeri Misyonu Başkanı” olarak aktif görevler üstlenmekle beraber hiçbir zaman tehcire neden olan Kafkas Cephesi’nde bulunmamıştır. Bu durumu Sanders’in kendisi de mahkemede beyan etmiş ve ayrıca Osmanlı Devleti hizmetinde

87 Talât Paşanın Anıları, s. 144; Zaptıoğlu, a.g.m., Cumhuriyet, 21 Nisan 1993.

bulunduğu süre içerisinde, Talat Paşadan Ermenilerin yok edilmesine dair hiçbir emir almadığını kesin bir dille ifade etmiştir. Ermenilerin tehciri esnasında Kafkas Cephesi'nde Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı olarak görev yapan Alman Felix Guse⁸⁸ ise mahkemeye hiç davet edilmemiştir. Aynı şekilde belirtilen dönemde Osmanlı Harbiye Nezareti emrinde çalışan üst rütbeli Alman subayları da -von Schellendorf, von Seeckt gibi- mahkemeye davet edilmemiştir. Zira olaya vakıf olan bu Alman subaylarına göre, tehcir, Kafkas Cephesi'nin askerî durumu ve bölgedeki sivil Müslüman halkın güvenliği için uygulanması zorunlu bir hal almıştı. Başvurulara rağmen mahkemede "Tehcir Olayı"na vakıf hiçbir Türk yetkilinin dinlenmesi de dikkat çekicidir.

Teilirian'ın yargılanması esnasında mahkeme boyunca konuşulan, üzerinde durulan, tartışılan konulara bakıldığında, cinayetin Berlin'de değil de Anadolu'da işlenmiş olduğu izlenimi edinilmektedir. Mahkeme cinayetten daha çok "Tehcir Olayı" ile ilgilenmiş ve "Ermeni Meselesi"ni ön plâna çıkartmıştır. Bunun böyle olmasını özellikle savunma avukatları istemiş ve mahkemeyi de savunma avukatları yönlendirmişlerdir. Zira Teilirian'ı ancak "mazlum Hristiyan Ermenilerin katliamı" propagandası kurtarabilirdi. Mahkeme heyeti de, Teilirian'ın kimliği dahil, mahkemede söylediklerini, iddia ettiklerini araştırmaya gerek duymadan doğru kabul etmiş ve hükmünü bir buçuk günde vermiştir. Mahkeme bir taraftan Teilirian'ın epilepsi hastası olduğunu ve olayı işlediği anda şuurunun yerinde olmadığını kabul ederek onu serbest bırakmış diğer yandan bu hasta adamın mahkemede kendisi ve ailesinin tehciri ile ilgili söylediği ve Talat Paşayı suçladığı sözlerini doğru olarak kabul etmiştir.

88 Teilirian'ın yargılanması esnasında Liman von Sanders, Osmanlı Kafkas Cephesinde Alman subayı bulunmadığını belirtmiştir. Halbuki Kafkas Cephesi'nde savaşı yürüten Osmanlı Üçüncü Ordusunun Kurmay Başkanı bir Alman olan Felix Guse idi. Yine savaş başladığında gönüllülerden oluşan birliği ile Ruslara karşı bu bölgede saldırılarda bulunan Yarbay Stange de bir Almandı Aynı şekilde belli bir süre Erzurum'da Alman Konsolosluğu ve "İrtibat Subaylığı" görevlerini yürütmüş olan Dr. von Scheubner-Richter'de bir Alman subayı ve diplomatı idi. Guse'nin Üçüncü Ordu Kurmay Başkanlığı görevi, Ruslarla ateşkes anlaşmasının imzalandığı 7 Aralık 1917'e kadar devam etmiştir. Osmanlı Üçüncü Ordusunun Ruslara karşı vermiş olduğu mücadeleleri ve Türk halkı hakkındaki kendi görüşlerini topladığı *Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest* (Leipzig 1940) eserinde Ermeni çetelerinin ve isyanlarının Üçüncü orduya verdiği zararlardan sık sık bahsederek, Ermenilerin tehcir edilmesiyle Üçüncü Ordunun büyük bir tehlikeden kurtarıldığını belirtmektedir (bkz.Guse, a.g.e., s 63).

Mahkeme boyunca, gerek dünya basınında gerekse duruşmalar esnasında, Talat Paşanın şahsını ve devlet adamlığını hedef alan birçok iddia ortaya atılmış ve çok sayıda belge ve bilgi mahkeme heyetine sunulmuştu. Ancak bu belgelerin önemli bir kısmının sahte olduğu ve çarpıtıldığı, Teilirian yargılanmasından çok daha sonraları ortaya konmuştur.

Teilirian’ın yargılanmasını, Almanya’nın o günkü iç siyasî durumu da etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin müttefiki Kayzer II. Wilhelm ve ekibi iktidardan uzaklaştırılmış ve Almanya ilk cumhuriyetini kurmuştu. Fazla uzun ömürlü olamayan bu Weimar Cumhuriyeti’nin Dışişleri Bakanlığı, Teilirian’ın yargılanmasının hükûmete her hangi bir soru sorulmadan bir an önce sonuçlandırılmasını istiyordu. Dönemin Alman Dışişlerine göre Alman menfaatleri bunu gerektiriyordu. Zira dava, uluslararası bir boyut kazanmıştı ve uzadıkça Almanya bundan zarar görebilirdi. Böylece Teilirian’ın yargılandığı mahkemeye siyasî irade karışmış oluyordu.

Kanaatimize göre, gerek “Ermeni Meselesi” ile ilgili Almanya ve Avrupa’daki araştırmalar, gerekse burada konumuz olan Talat Paşanın “Tehcir Olayı”ndaki kişisel rolü konularında en önemli yanılılardan biri, Lepsius’un yayınlamış olduğu belgelerin doğru kabul edilmesidir. Aynı hataya Teilirian’ın yargılanması esnasında Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi’de düşmüştür. Üstelik bu mahkeme hem Lepsius’un belgelerini hem de Andonian’ın belgelerini doğru kabul etmiştir. Halbuki bu her iki araştırmacının belge tahrifatı yaptıkları sonraları anlaşılmıştır.

Tüm bunların dışında, Birinci Dünya Savaşı’nda Almanlarla birlikte aynı cephelerde çarpışmış ve “Talat Paşa Davası” esnasında Anadolu’da ölüm-kalım mücadelesi veren Türk halkına yönelik küçük düşürücü, aşağılayıcı sözler, Teilirian’ın yargılanması boyunca Türk-Ermeni ilişkileri çerçevesinde ve Talat Paşanın şahsında sarf edilmiş, mahkeme de bunlara göz yumduğu gibi Teilirian’ı da serbest bırakarak Berlin ve Berlin dışında yaşayan İttihatçılara yönelik daha sonraki terör saldırılarına (Dr. Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi, Cemal Paşa) zemin hazırlamıştır. Düzen, disiplin çalışkanlık ve adaleti ile ünlü Almanların bir mahkemesinin böyle bir karar alması Alman basınının önemli bir kısmı tarafından eleştiri ile karşılanmıştır.

EKLER:

1. Bronsart von Schellendorf'un 1 Ağustos 1921'de Liwa-el İslâm dergisinde "Talat Paşa Davası" ile ilgili yayınlanmış olan yazısının fotokopisi
2. Alman Dışışleri Bakanlığı'ndan Prusya Adalet Bakanlığı'na 26 Mayıs 1921'de "Talat Paşa Davası" ile ilgili kendilerine soru sorulmasının istenmemesine dair yazısının fotokopisi

20. 8. 1921

1. August 1921

Liwa-el-Islam

1. August 1921

<p>Redaktion: Berlin-Nikolassee, Normannenstraße 6.</p> <p>Telephon: Amt Wannsee, Nr. 132</p>		<p>Verantwortlicher Schriftleiter: Prof. Dr. Jllas Bronon Bey.</p>
<p>1. Jahrgang Vierzehntäglich erscheinende politische Zeitschrift Nr. 4</p>		

Ein ungesühntes Verbrechen.

Von Fritz Bronsart von Schellendorf

Königl. Preuß. Generalleutnant a. D., ehemals Chef des Generalstabes des türkischen Feldheeres, zuletzt Kommandeur der Königl. Preuß. 5. Infanterie-Division.

Ein Gericht hat über einen Mörder zu urteilen. Der Mörder wird vom Gericht für unzurechnungsfähig erklärt, seine phantastische Mordgeschichte aber für glaubwürdig. Sonderbar — höchst sonderbar! — Zeugen werden vernommen, die entweder nichts zur Sache aussagen können oder die zu bezeugenden Geschehnissen nur „gehört“ haben; Augenzeugen, die die Wahrheit gesehen hatten, sind nicht vorgeladen! Zufall oder Absicht?

Von den Verteidigern ist nur zu sagen, daß sie ihre Aufgabe, den Mörder weiß zu machen, gesehickt ausführten, dafür werden sie ja auch bezahlt.

Also wird der Mörder freigesprochen; aber nicht etwa als ein Mensch, der in unzurechnungsfähigem Zustande seine Mitmenschen umbringt, in eine Irrenanstalt gebracht, sondern freigelassen! Im Vertrauen auf solche „Rechtsprechung“ wird er seine unzurechnungsfähige Tätigkeit wohl weiter fortsetzen.

„So geschehen im Negerstaate Liberia“ denkt wahrscheinlich der Leser. Nein! im neuen Deutschland, vor einem deutschen Gericht: Prozeß gegen den persischen Armenier Telirian, der den ehemaligen türkischen Großvesir und treuen Verbündeten Deutschland Talat Pascha aus „politischen“ Gründen mordete.

Warum hat man die deutschen Offiziere, die zurzeit der Armeniergrenel auf dem Schauplatz dieser im Prozeß eine so entscheidende Rolle spielenden Begebenheiten dienstlich tätig waren, nicht vernommen? Sie waren dem Gericht namhaft gemacht, hatten teilweise schon vom Gericht die Aufforderung bekommen, sich als Zeugen bereit zu halten und sind dann schließlich nicht berufen worden. Da eine bestimmte Absicht nicht anzunehmen ist, liegt eine nie wieder gut zu machende lährlässige Unterlassung vor.

Eine Wiederaufnahme des Verfahrens ist unwahrscheinlich, auch zwecklos, da der Mörder sich vielleicht nicht dazu einfinden würde, ich hole also auf diesem Wege noch nachträglich die ohne meine Schuld versäumte Zeugenpflicht nach, um der Wahrheit zu ihrem Recht zu verhelfen.

Daß dies so spät geschieht, liegt daran, daß unsere Presse diesen ungewöhnlichen Prozeß wenig ausführlich

behandelte und ich mir das Material erst nach und nach beschaffen konnte.

Um die den ermordeten Großvesir zur Last gelegten Armeniergrenel zu verstehen, ist es nötig, einen kurzen Rückblick zu tun.

Armeniergrenel sind uralt, so alt als Armenier und Kurden im Grenzgebiet Rußlands, Persiens und der Türkei dicht bei einander wohnen.

Der Kurde ist Nomade und Viehbesitzer, der Armenier Ackerbauer, Handwerker oder Händler. Der Kurde hat keine Schulbildung, kennt Geld und Geldwert nicht genau und weiß, daß Zinsentnehmen durch den Koran verboten ist. Der Armenier nutzt als Händler die Unerschaffenheit des Kurden skrupellos aus und übervorteilt ihn. Der Kurde fühlt sich betrogen, rächt sich an dem Wucherer und — der Armeniergrenel ist fertig. — So ist es im Kleinen und im Großen, auch in dem persischen Teil Armeniens; nur in Rußland, mit seinen besseren Verbindungen, konnte die frühere starke Regierung bei diesen rein wirtschaftlichen Streitigkeiten rechtzeitig Ruhe schaffen. Es muß ausdrücklich betont werden, daß Gegensätze in der Religion dabei niemals mitspielten. Doch hat bei unter Mitwirkung von Talat Pascha abgesetzte Sultan Abdul-Hamid diesen gegenseitigen Haß gelegentlich dazu benutzt, die Armenier in Schach zu halten.

Dieser uralte Zwist bekam neue Nahrung, als die Armenier während des Krieges einen gefährlichen Aufstand in den östlichen Grenzprovinzen der Türkei unternahmen; ein besonderer Grund dazu lag nicht vor, denn die von den „Mächten“ der Türkei anferlegten Reformen begannen gerade zu wirken. Die Armenier hatten Sitz und Stimme in dem neuen Parlament, stellten sogar teilweise den Minister des Auswärtigen. Sie hatten die gleichen syrischen wie politischen Rechte wie die übrigen Völker des Staates. Die Ruhe in ihrem Lande wurde durch die von dem französischen General Baumann ausgebildeten Gendarmen aufrecht erhalten.

Der Aufstand war von langer Hand vorbereitet, wie die zahlreichen Funde an gedruckten Aufrufen, auflösenden Broschüren, Waffen, Munition, Sprengstoffen usw. in allen von Armeniern bewohnten Gegenden beweisen; sicher von Rußland angestiftet, unterstützt und bezahlt.

Eine armenische Verschwörung in Konstantinopel, die sich gegen hohe Staatsbeamte und Offiziere richtete, wurde rechtzeitig entdeckt.

Da sich alle wehrfähigen Mohammedaner beim türkischen Heere befanden war es den Armeniern leicht, unter der wehrlosen Bevölkerung eine entsetzliche Metzerei anzurichten; denn sie beschränkten sich nicht etwa darauf, rein militärisch gegen die Flanke und gegen den Rücken der in der Front durch die Russen gebundenen Ost-Armee zu wirken, sondern sie rotteten die muslimanische Bevölkerung in jenen Gegenden einfach aus. Sie bezügelten dabei Grausamkeiten, von denen ich als Augenzeuge wahrheitsgemäß bezeuge, daß sie **schlimmer** waren, als die den Türken später vorgeworfenen Armenierergreife.

Zunächst griff die Ost-Armee ein, um ihre Verbindung mit dem Hinterlande unbrecht zu erhalten; da sie aber alle Kräfte in der Front gegen die russische Überlegenheit brauchte, auch der Aufstand immer weiter, sogar in entfernteren Gegenden des türkischen Reiches um sich griff, wurde die Gendarmerie herangezogen. Sie unterstand, wie in jedem geordneten Staate, dem Ministerium des Innern. Der Minister des Innern war Talat, und er mußte als solcher die nötigen Anweisungen geben. Eile tat not, denn die Armee war in ihren sehr empfindlichen rückwärtigen Verbindungen schwer bedroht, **und die muslimanische Bevölkerung flüchtete zu Tausenden in Verzweiflung vor den Greueln der Armenier.** In dieser kritischen Lage fiel das Gesamt-Ministerium den schweren Entschluß, die Armenier für staatsgefährlich zu erklären, und sie zunächst aus den Grenzen zu entfernen. Sie sollten in eine von Kriegen unberührte, dünn besiedelte aber fruchtbare Gegend überführt werden, nach Nord-Mesopotamien. Der Minister des Innern und die ihm unterstehende, von dem französischen General Baumann für ihren Beruf besonders ausgebildete Gendarmerie hatten lediglich diesen Entschluß auszuführen.

Talat war kein unzurechnungsfähiger, rücksichtloser Mörder, sondern ein weitsichtiger Staatsmann. Er sah in den Armeniern, die zwar jetzt von den Russen und den russisch-armenischen Glaubensgenossen angehetzt, aber in ruhigen Zeiten doch sehr nützlichen Mitbürger, und hoffte, daß es ihnen, eaftern von den russischen Einflüssen und kirchlichen Streitereien in den neuen fruchtbaren Wohnsitzen gelingen würde, diese zukunftsreiche Gegend durch ihren Fleiß und durch ihre Intelligenz zu hoher Blüte zu bringen.

Talat sah ferner voraus, daß die Emancipations-Presse die Ausweisung der Armenier dazu benutzen würde, eine scheinheilige Propaganda gegen die „Christenverfolgungen“ der Türken in Szene zu setzen und hätte deshalb schon gegen jede Härte vermahnt. Er hat Recht behalten! Die Propaganda setzte ein und hatte tatsächlich den Erfolg, daß überall im Auslande diese ungläubliche Dummheit geglaubt wurde: „Christenverfolgung!“ Man bedenke: ausgerechnet in einem Lande, das mit christlichen Großmächten eng verbunden, eine große Zahl christlicher Offiziere und Soldaten in ihrem Heere als Mitkämpfer hatte.

Ich komme nun zur Ausführung des Planes der armenischen Umsiedlung. In einem Lande von der Ausdehnung des türkischen Reiches, das aber so mangelhafte Verbindungen hat, befinden sich die Provinzen in einer mehr oder weniger großen Unabhängigkeit von der Zentralstelle. Die Gouverneure (Walis) haben mehr Gerechtfertigung, als zum Beispiel unsere Oberpräsidenten. Hierauf fußend nehmen sie für sich in Anspruch, die Verhältnisse an Ort und Stelle oft richtiger beurteilen zu können als dies in Konstantinopel möglich war. Befehle des Ministeriums wurden daher gelegentlich anders ausgeführt, wie beabsichtigt. So ging es auf der Beamtenstufenleiter mit dem Besseren nach unten weiter, wo in vielen Fällen die Einsicht fehlte.

Die ungewöhnlich schwierige Aufgabe, außer vielen Tausenden von muslimanischen Flüchtlingen auch ebenso viele Armenier auf die rüchigen Marschstraten zu leiten, sie zu ernähren und unterzubringen, überstieg die Kräfte der wenigen vorhandenen und noch dazu ungeschulten Beamten. Hier griff Talat mit größter Tatkraft und allen Mäthen ein. Die von ihm erlassenen zweckmäßigen Anweisungen an die Walis und an die Gendarmerie müssen noch vorhanden sein. Zahlreiche Schreiben des Ministeriums des Innern an das Kriegsministerium, die mir durch meine Dienststellung bekannt wurden, verlangten dringend Hilfe von der Armee; sie wurde gewährt, soweit die Kriegslage es zuließ; Nahrungs- und Beförderungsmittel, Unterkunftsräume, Aerzte und Arzneimittel wurden zur Verfügung gestellt, obwohl die Armee selbst empfindlichen Mangel litt. Leider sind, trotz aller Mühe ihr Los zu erleichtern, Tausende von muslimanischen Flüchtlingen und armenischen Ausgesiedelten den Anstrengungen der Märsche erlegen. Hier liegt die Frage nahe, ob man solche Zustände nicht hätte voraussehen und die Umsiedelung unterlassen können. Abgesehen davon, daß die türkischen Flüchtlinge in ihrer berechtigten Angst vor den armenischen Schandtaten sich einfach nicht hätten aufhalten lassen, muß auch die Staatsnotwendigkeit der armenischen Abwanderung aus den Auftrahrgeländen beachtet werden! Die Folgen müßte man auf sich nehmen! Nehmen wir einmal unsere jetzigen Zustände in Deutschland. Wenn ein Ministerium sich finde und die Macht hätte, anzunehmen: „Alle polnischen Anführer werden aus Oberschlesien entfernt und in Gefangenschaft gebracht.“ Oder: „Alle gewalttätigen Kommunisten werden eingeschifft und an den Küsten Sowjet-Rußlands ausgebootet.“ Würde nicht ein Beifallsturm durch ganz Deutschland bräusen?

Vielleicht legen sich die Richter im Feitrian-Prozess solche Fragen nachträglich vor. Sie werden dann zu der harten Maßnahme der Armenier-Aussiedelung einen neuen Standpunkt gewinnen!

Talat hat sich der militärischen Forderung, an der Mittelmeerküste alle Griechen ausweisen zu lassen, widersetzt; denn dort wurde „nur Spionage“ getrieben. Ein gefährlicher Aufruhr, wie in Armenien erfolgte nicht, obwohl der Gedanke daran nahe lag. Talat war ein Staatsmann, aber kein Mörder!

Nun aber die Greuel, die absichtlich an den Armeniern begangen worden sind. Sie sind so vielfach bezeugt, daß an der Tatsache nicht zu zweifeln ist.

Ich beginne mit den Kurden. Selbstverständlich benutzte dieser Volksstamm die seltene, vielleicht nie wiederkehrende Gelegenheit, die verhassten Armenier, die noch dazu solche Schandlichkeiten gegen Mohammedaner begangen hatten, bei ihrem Durchmarsch anzupöbeln und gegebenenfalls totzuschlagen. Der Leidenweg der Armenier führte viele Tage und Wochen lang durch Kurdistan! Es gab Feinden anderen Weg nach Mesopotamien.

Ueber das Verhalten der den armenischen Scharen truppweise beigegebenen türkischen Gendarmen lauten die Urteile verschieden. An manchen Stellen haben sie ihre Schützlinge gegen kurdische Banden tapfer verteidigt, an anderen Orten sollen sie gelähmt sein. Es wird ihnen auch vorgeworfen, mit den Kurden gemeinsame Sache gemacht, oder allein die Armenier ausgeraubt und getötet zu haben. Der Beweis, daß sie dabei auf höheren Befehl gehandelt hätten, ist nicht erbracht worden! Talat kann nicht dafür verantwortlich gemacht werden. Die Ereignisse spielen sich 2000 km von ihm entfernt ab und die Gendarmerie hatte, wie bereits erwähnt, bis zum Ausbruch des Krieges eine fastlich französische Ausbildung erhalten.

Es kann auch nicht gelugnet werden, daß türkische Offiziere sich an Armeniern bedrückt und vergrißelt

haben; wo aber eine derartige Handlungsweise zur Kenntnis der Vorgesetzten kam, wurde sofort scharf eingegriffen. So ließ Wehbi-Pascha, Oberbefehlshaber der türkischen Ostarmee, zwei Offiziere aus solchem Grund kriegsgerichtlich erschießen, und Enver Pascha bestrafte den Gouverneur von Aleppo, einen türkischen General, den sich auf Kosten der Armenier bereichert hatte, mit sofortiger Dienstentlassung und langer Freiheitsstrafe. Ich denke, diese Beispiele genügen, um zu beweisen, daß man die Armeniergriech nicht wollte! Aber es war Krieg und die Sitten waren verwilbert. Ich erinnere an die Grausamkeiten, die Franzosen an unseren Verwundeten und Gefangenen verübt haben!

Außer dem ermordeten Großwesir ist, wie ich gehört habe, auch Enver Pascha von den deutschen Gericht angegriffen worden. Enver liebt sein Vaterland glühend; er ist ein ehrenhafter Soldat von großer Be-

gabung und beispielloser Tapferkeit, deren Augenzeuge ich wiederholt war. Seiner Talkraft allein ist die Neuschaffung des türkischen Feldheeres zu danken, das, von seinem Geist erfüllt, jahrelang gegen eine erdrückende Übermacht kämpfte und heute noch für die Heimat kämpft! Kein deutscher Offizier ist berufener, über ihn und seinen Freund Talat Pascha zu urteilen, als ich, der ich von 1911 bis Ende 1917 als Chef des Generalstabes des türkischen Feldheeres in den engsten Beziehungen zu diesen beiden Männern stand.

Talat Pascha ist ein Opfer seiner Vaterlandsliebe geworden! Möge es Enver Pascha gelingen, wenn seine Zeit gekommen ist, sein Vaterland zu neuer Größe zu erheben. Daß diese beiden Männer mir in schwerer Zeit ihr volles Vertrauen, ich darf sagen ihre Freundschaft geschenkt haben, ist eine stolze Erinnerung für mich.

Kurze Mitteilungen.

Unruhen in Syrien und Palästina. Dem „Journal des Débats“ wird aus Beirut gemeldet, daß ein Aufstand der Wahabiten gegen die Herrschaft des Königs von Hedschas ausgebrochen ist. Die Aufständischen rücken vor und sollen bereits das Gebiet östlich von Medina besetzt haben.

Englische Niederlage im Wadi-el-Scheria (von Jerusalem der Zeitung „Hakimietimilji“ in Angora gemeldet.) Im Wadi-el-Scheria hat ein blutiger Kampf zwischen Arabern und Engländern stattgefunden. In diesem Kampfe haben die Engländer 200 Tote und zahlreiche Verwundete gelitten und viel Munition verloren. Der Berater von Emir Abdullah, Emin Bey, ist auf englischer Seite gefallen. Emir Abdullah hat seinen ganzen Einfluß auf die Araber verloren, weil man ihn für verkauft von England hält.

Die arabischen nationalistischen Kräfte in Syrien unter der Führung von Selim, Scheich Salih, Hadjim und Assim Bey machen dauernd Angriffe gegen die Franzosen.

Die englische Verwaltung hat in Jerusalem und Jaffa Haussuchungen gehalten, viele Waffen, Munition und Sprengstoffe gefunden. Die englische Regierung hat einige Juden beschuldigt, daß sie ein Komitee gegründet hätten, um das Heilige Grab in die Luft zu sprengen. Daran wurden mehrere Juden hingerichtet.

Der große Sieg der Marokkaner bei Anual. Den Freiheitskampf der Marokkaner zu unterdrücken, schickte die spanische Regierung erhebliche Kräfte nach Marokko. Nachdem General Sylvestre die Stellungen von Anual als Operatiosbasis kaum befestigt hatte, wurden sie von den Marokkanern angegriffen. Der heftige Kampf endete mit der vollständigen Vernichtung der spanischen Streitkräfte. Wie offiziell aus Madrid gemeldet wird, haben General Sylvestre, Oberst Morales und Manella und Oberstleutnant Mamera und die hauptsächlichsten Staboffiziere den Tod gefunden. Um in Melilla eine Verteidigungsstellung zu gründen, schickte die Regierung 6 Regimenter nach dort. Diese offiziellen Meldungen zeigen, daß die seit Monaten vorrückenden Streitkräfte vollständig vernichtet sind.

Aus Französisch-Marokko. Aus französisch-Marokko vermeldet inzwischen, daß der Emir Abd el Malik, ein Nachkomme des algerischen Freiheitshelden Abd el Kader, in Noudou-Ma-jok eine ruhige Arbeit auf die Stammes gegen Frankreich ansetzt. Große Unruhe herrscht auch im mittleren Atlasgebirge, das von jeder einen Hauptfeld des Widerstandes gegen die Franzosen bildet. Hier steht Bel Gassen Noudou alle aufständischen Elemente zur gegenwärtigen Bekämpfung der Franzosen (frösch. Allg. Ztg.)

Die ägyptischen Vereinigungen gegen England. Uns wird folgende Mitteilung zugesandt: „Wir erheben unsere Stimmen von den Vereinigungen Ägyptischer Patrioten in Paris und Lausanne ihren Beschluß betr. der sogenannten „Ägyptischen Abordnung“ unter Führung Adly Paschas, des ägyptischen Premierministers. Wir halten es für nötig, ihren Beschluß zu veröffentlichen, den wir von ganzem Herzen freudlich begrüßen. Die Meinung der „Ägyptischen Freien Nil-Vereinigung“ steht seit langem fest und es ist in allen politischen Kreisen wohl bekannt, daß die Londoner Verhandlungen mit Zaghl Pascha nichts als eine Tragikomödie waren. Wir können jetzt noch einmal betonen, daß irgendeine Person, mag sie Adly oder Zaghl heißen, die in irgendwelche Verhandlungen mit irgendwelchen antilich politischen Kreisen in London sich einläßt, ohne feste Bürgschaft für die vollständige Unabhängigkeit Ägyptens vorher zu besitzen, nur die Aspirationen Ägyptens schädigt und die englische Okkupation befestigt und verlängert.“ Ismael Lebib Bey, Vorsitzender der „Freien Nil-Vereinigung“.

Die Ägyptische Vereinigung zu Paris hat die Abordnung Adly Paschas Yeghen am Bahnhof „Gare de Lyon“ mit den Rufen empfangen: „Nieder mit den anglophilen Ministerium Adly! Nieder mit den Landesverrätern! Es lebe das unabhängige Ägypten!“ Zahlreiche Anwesende unterstützen die Vereinigung durch ihre Zustimmung und Beifallsbezeugungen.

Die ägyptische Vereinigung zu Lausanne könnte die antliche Abordnung Adly Yeghen Paschas, des ägyptischen Premierministers, nur unterstützen, wenn das in mehreren Punkten dunkle Programm dieser Abordnung klarer und deutlicher würde und sich ganz den folgenden Grundsätzen annähme: Abschaffung der englischen Schutzheerschaft über Ägypten und die volle und ganze Anerkennung der vollständigen und wahren Unabhängigkeit Ägyptens und des Sudans, im Innern und Außen durch England und die Signi erteiligt der verschiedenen Friedensanträge. (Deutsche Zeit.)

Die nationalistische Bewegung in Indien. London, 20. Juli. Die Nachrichten, die mir in letzter Zeit aus Indien erhält, geben immer wieder zu Behauptungen Anlaß. Der Führer der indischen nationalen Bewegung, der Indar Gandhi, und seine Genossen, entfalten eine immer mehr herausragende Tätigkeit und sprechen eine immer stärker werdende Sprache. Man will in der nächsten Zeit die Indische Republik ausruhen. Der Verband der Europäer in Kalkatta hat den Gouverneur um Schutz von Leben und Eigentum der Europäer gebeten, da die täglichen Bedrohungen nicht mehr zu erdulden seien.

Berlin, den 26. Mai 1921.

S.
Sache zu e-III T 644.

E I I T.

Reinschr. l. b.

St. Pol.
=====

v. L.R.Frh.v. Pflanzmann.

Es ist zu befürchten, dass die demnächst bevorstehende Schwurgerichtsverhandlung gegen den Armenier Teilitian, der den früheren türkischen Grosspasha Ischal Pascha am 15. März d.J. in Berlin ermordete, sich zu einem politischen Monstreprozess ausweicht und durch Aufrollung einer ganzen Anzahl politischer Fragen in der Öffentlichkeit nicht nur das allergrösste Aufsehen erregt sondern auch in der Beurteilung der Motive der Tat derartige Gegensätze hervortreten lässt, dass eine Störung der öffentlichen Ruhe und der Beziehungen Deutschlands zur Türkei zu befürchten ist.

In erster Linie ist als sicher zu erwarten, dass die Verteidigung des Angeklagten versuchen wird, die Tat als einen Akt des Heroismus zur Befreiung der unter den türkischen Joch schwer leidenden armenischen christlichen Bevölkerung darzustellen. Wenn schon dieses Hinüberspielen des Prozesses auf das religiöse Gebiet ausserordentlich geeignet erscheint in weite Kreise Beunruhigung zu tragen, so ist ferner damit auch die ganze Frage der aus den Kriegen bereits unlösbar bekannten Armeniergreuel zur Diskussion gestellt. Vielleicht wird die Verteidigung sogar versuchen auf die Stellungnahme der Deutschen Regierung zu diesen Armeniergreueln einzugehen.

Herrn

an Frauensache Gustozministerin

B e r l i n.
=====

L016801

Wenn es auch aktenmäßig feststeht, dass die Deutsche Regierung bei der türkischen Regierung gegen diese Unruhen nachträglich Einspruch erhoben hat, so steht doch auch fest, dass dieser Einspruch praktisch wenig Erfolg hatte. Ein Vergleich der polnischen Insurrektion mit den Vorgehen der Türken könnte - zum mindesten in Ausland - leicht gezogen werden und wäre besonders in England, dessen Politik stets armenierfreundlich sich gebärdete, sehr unerwünscht, so lange die oberste Frage schwebt.

Noch viel bedenklicher würde es jedoch von politischen Standpunkt sein, wenn in Laufe des Prozesses eingehender auf die allgemeine politische Rolle Talat Paschas und seiner Stellung zu Deutschland eingegangen würde. Bekanntlich war Talat der rückichtslose Exponent der deutsch-freundlichen Richtung in der Türkei und galt als solcher nicht nur innerhalb der eigentlich türkischen Gebiete sondern auch weit über die Grenzen der Türkei hinaus bei allen Mohammedanischen Völkern. Die Augen der ganzen islamitischen Welt richten sich daher auf diesen Prozess und die Besprechung dieses Prozesses in der breiten Öffentlichkeit wird daher eine außerordentlich bedeutsame politische Rückwirkung in Orient haben, insbesondere auf die politischen Beziehungen Deutschlands zu der jetzt noch in Bildung begriffenen neuen türkischen Regierung in Angora.

Aus

L016805

Aus allen diesen politischen Gründen würde das
Auswärtige Amt den größten Wert darauf legen, dass die
Öffentlichkeit bei den Verhandlungen ausgeschlossen wird.
Gegen die Zulassung der Pressevertreter unter Auferlegung
des in Artikel 10 der Verfassung vorgesehenen Schutzes
jedoches würden diesseits keine Bedenken bestehen.

Ich darf ergebenst bitten, von dort aus das Ent=
sprechende veranlassen und mich baldmöglichst die dort=
seitige Stellungnahme zu der Frage wissen lassen zu wollen.

(Staatssekretär Pol.)

L016806